

МИОДРАГ МАРКОВИЋ
(Универзитет у Београду – Филозофски факултет)

О ПОКУШАЈИМА УБИЦИРАЊА „НАСЕЉЕНИХ ГРАДОВА“
ПОРФИРОГЕНИТОВЕ ПАГАНИЈЕ
ИСТОРИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ
НА СПОРНА ПИТАЊА*

У раду је учињен покушај да се ближе одреди место где су се налазила четири насељена града (κάστρα οἰκούμενα) Паганије, поменута у Порфирогенитовом спису *De administrando imperio*: *Μοκρον* (τὸ Μόκρον), *Βερυῶλα* (τὸ Βερούλλα), *Ὀστρόκ* (τὸ Ὀστρόκ) и *Славинеца* (ἡ Σλαβίνετца). Претходно проучивши резултате до којих се у историографији дошло у вези с разматраним питањем, аутор закључује да се *Μοκρον* (Макр) вероватно налазио на месту подбиоковског села Макара, а да је *Βερυῶλα* (Вруља) идентична с подгорском Вруљом. *Ὀστρόк* (Острог) је, у складу са општеприхваћеним гледиштем, лоциран у непосредну околину данашњег Заострога, у подножје брда Витера, док се за *Славинецу* (Славинац) претпоставља да се налазила у области Баћинских језера, код градине Сладинац, где су сачувани остаци старе цркве Светог Андреје, мада није искључено да је треба тражити на подручју данашњег Граца, у коме је према једном опису из 1863. године постојао извор Славињац.

Кључне речи: Паганија, Неретљани, Константин VII Порфирогенит, *De administrando imperio*, насељени градови, τὸ Μόκρον, τὸ Βερούλλα, τὸ Ὀστρόκ, ἡ Σλαβίνετца, Макар, Вруља, Заострог, Сладинац, Градац.

In this paper there was made an attempt at determining more precisely the location of the four “inhabited cities” (κάστρα οἰκούμενα) of Paganía, mentioned in the *De administrando imperio* of Constantine Porphyrogenetos: *Mokron* (τὸ Μόκρον), *Beroullia* (τὸ Βερούλλα), *Ostrok* (τὸ Ὀστρόκ) и *Slavinetza* (ἡ Σλαβίνετца). Having considered the results previously established in historiography in connection to the issue, the author concludes that *Mokron* (Makr) was probably situated in the village of Makar beneath

---

* Рад је написан у оквиру пројекта *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* (ев. бр. 177032) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Mt. Biokovo, and that *Beroullia* (Vrulja) was identical with Vrulja near Podgora. *Ostrok* (Ostrog), in accordance with generally accepted opinion, is to be located in the immediate vicinity of today's Zaostrog, at the foot of the Mt. Viter, while, considering *Slavinetza*, it is assumed that it was situated in the region of the Bačina lakes, near the ruins of Sladinac, where are the remnants of the old Church of St Andrew, although the possibility that it should be searched for in the area of today's Gradac, near the Slavinjac spring, mentioned in a description of Gradac from 1863, should not be excluded.

Keywords: Pagania, Arentani, Constantine VII Porphyrogenetos, *De administrando imperio*, inhabited cities, τὸ Μόκρον, τὸ Βερούλλια, τὸ Ὀστρωκ, ἡ Σλαβίνετζα, Makar, Vrulja, Zaostrog, Sladinac, Gradac.

У тридесет шестој глави чувеног списка о народима, насталог средином X века заслугом цара Константина VII Порфирогенита, с циљем да се његовом сину и наследнику на престолу олакша вођење државе Ромеја,¹ поменута су, поред осталог, четири насељена града (*κάστρα οἰκούμενα*) на територији Паганије, то јест кнежевине Неретљана: *Мокрон* (τὸ Μόκρον), *Веруља* (τὸ Βερούλλια), *Осџрок* (τὸ Ὀστρωκ) и *Славинеца* (ἡ Σλαβίνετζα).² Питање њиховог убицирања још је актуелно у науци, иако напори да се оно реши трају готово двеста педесет година. Први је покушао да установи где су се налазила поменута неретљанска насеља млетачки природњак и филолог Алберто Фортис у спису *Пуџи њо Далмацији*, објављеном 1774. године.³ Шест деценија касније питање је ушло и у научну историографију захваљујући Павлу Шафарику.⁴ Од тада су се многобројни аутори, најчешће историчари, освртали на њега, с тим што су поједини само понављали Фортисова и Шафарикова гледишта, док су други та гледишта допуњавали или кориговали.⁵

¹ О том спису в. Византијски извори за историју народа Југославије, II, ed. Б. Ферјанчић, Београд 1959, 1–7 (са старијом литературом); R. J. H. Jenkins, in: Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, transl. R. J. H. Jenkins, Washington 1967, 11–14; P. A. Yannopoulos, *Histoire et légende chez Constantin VII, Byzantion* 57 (1987) 158–166; Г. Г. Лутаврин, in: Константин Багрянородный. Об управлении империей, ed. Г. Г. Лутаврин, А. П. Новосельцев, Москва 1989, 17–30; A. Kazhdan, *De administrando imperio*, in: The Oxford dictionary of Byzantium, I, New York – Oxford 1991, 593; I. Ševčenko, *Re-reading Constantine Porphyrogenitus*, in: *Byzantine diplomacy*, ed. J. Shepard, S. Franklin, Aldershot 1992, 167–195.

² Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio*, ed. Moravcsik, 164. Транслитерација наведених топонима изведена је у складу с њиховим изговором у средњегрчком језику, cf. Византијски извори, II, 65 (*Ферјанчић*); N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972, 44. О употреби и значењу речи *κάστρων* у Порфирогенитовом спису в. M. Lončar, T. Serređi, *Kastron i polis u Porfirogenetovu De administrando imperio*, *Folia onomastica croatica* 17 (2008) 111–117. Закључак Т. Живковића да израз *κάστρα οἰκούμενα* означава градове са црквеном организацијом („у које се уселио Дух Божији“), тј. само главна црквена средишта, из више разлога није прихватљив, уп. T. Živković, *Constantine Porphyrogenitus' kstra oikumena in the Southern Slavs Principalities*, *Историјски часопис* 57 (2008) 9–28.

³ A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, 2, Venezia 1774, 100, 108, 131, 141, 142.

⁴ P. J. Šafařík, *Slawische Alterthümer, Praha* 1837, 656 (= P. J. Šafařík, *Slawische Alterthümer*, II, Leipzig 1844, 267).

⁵ Овде наводимо само студије у којима је учињен осврт на положај сва четири неретљанска града: F. Rački, *Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 414–415; M. Glavinić, *Antichità in Macarsca e nel suo Litorale*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* I (1878) 184; C. J. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*. *Historisch-geographische Studien*, Prag 1879, 28; С. Новаковић, Српске области X и XII века (пре владе Немањине), *Гласник СУД* 48 (1880) 48, 52, 55–58; V. Klaić, *Zemljopis zemalja u kojih*

Мокрон (изворно вероватно *mxkrx*) без изузетка је довођен у везу са ужим подручјем Макарске, а његово ближе лоцирање често је зависило од одређивања положаја који је у касној антици имао град Мукурум (*Muccurum*). Сматра се да је неретљанска насебина преузела место тог старог града. Он се најчешће лоцира унутар граница данашње Макарске – на полуострво Свети Петар и његову непосредну околину,⁶ али постоје и мишљења да га треба сместити у оближње подбиоковско село Макар (карта 1).⁷ Порфирогенитов *Мокрон* први је с Макарском поистоветио Фортис, претпоставивши да назив града потиче од речи *мокар*, која, по њему, сасвим одговара месту на којем се Макарска налази јер га „квасе непресушни потоци“.⁸ У многим студијама публикованим током XIX и XX века прихваћена је убикација коју је предложио млетачки писац.⁹ Знатан број истраживача сматрао је ипак да се неретљански *касѝрон* налазио мало даље од мора, у подбиоковском селу сличног имена. При томе је обично изостављана било каква аргументација.¹⁰ Као једини изузетак могло би се на-

obitavaju Hrvati, I, Zagreb 1880, 168–170; *S. Zlatović*, Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve, Starohrvatska prosvjeta III/2 (1897) 63; *F. Šišić*, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, I, Zagreb 1925, 451–452; *M. Barada*, Topografija Porfirogenitove Paganije, Starohrvatska prosvjeta 2 (1928) 39, 53; Византијски извори, II, 35, н. 110, 65, н. 236 (*Ферјанчић*); *F. Dvornik*, in: Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio, vol. II. Commentary, ed. R. J. H. Jenkins, London 1962, 123, 142; *N. Klaić*, Izvori, 44; Константин Багрянородный, 387 н. 3 (*О. В. Иванова*); Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos, ed. K. Belke, P. Soustal, Wien 1995, 183; *С. М. Ђурковић*, „Насељени градови“ Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација, ЗРВИ 37 (1998) 16–17; *A. Loma*, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, ЗРВИ 38 (1999–2000) 99, 107, 114–116; *I. Goldstein*, Naseljeni gradovi Porfirogenitove Paganije (De administrando imperio 36/14–15), in: Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara, ur. N. Budak, Zagreb 2005, 39–50; *Živković*, Porphyrogenitus' karta, 13, n. 37; *M. Tomasović*, Arheološke sugestije za ubikaciju gradova iz 36. poglavlja Porfirogenitova De administrando imperio, Starohrvatska prosvjeta 36 (2009) 294–311; *idem*, Prilozi kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj topografiji u Makarskom primorju, in: Zbornik. Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, 1, ur. T. Šeparović, N. Uroda, Split 2010, 210–212, 218–220. За студије о појединим градовима в. supra.

⁶ В. нпр. *M. Tomasović*, 8000 godina života na prostoru Makarske, Makarska 2004, 46–48; *J. Včić*, Ecclesia Naronitana / Prostor i granice, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 98 (2005) 161, 164; *A. Škegro*, Mukurska biskupija (*Ecclesia Muccuritana*), Povijesni prilozi 34 (2008) 15–16; *Tomasović*, Arheološke sugestije, 299–300.

⁷ *J. Medini*, Makarsko primorje u antici, Makarski zbornik 1 (1970) 31–33; *K. Jurišić*, Nazivi naselja Makarskog primorja, Makarski zbornik 1 (1970) 94–95; *M. Marković*, Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske, Zagreb 2004, 118. За још неке радове у којима се износи наведено гледиште в. *Škegro*, Mukurska biskupija, 15, н. 29.

⁸ *Fortis*, Viaggio in Dalmazia, 2, 108; *A. Fortis*. Put po Dalmaciji, ed. *J. Bratulić*, Zagreb 1984, 213–214.

⁹ В. нпр. *Šafařík*, Slowanské starožitnosti, 656; *Rački*, Documenta, 414, н. 48; *Glavinić*, Antichità, I, 184; *Jireček*, Handelstrassen, 28; *Новаковић*, Српске области, 52, 55; *Zlatović*, Topografske crtice, 63; *Šišić*, Povijest, I, 452, н. 59; Византијски извори, II, 35 (*Ферјанчић*); *N. Klaić*, Izvori, 44, н. 4; Константин Багрянородный, 387 н. 3 (*Иванова*); Die Byzantiner und ihre Nachbarn, 183; *Loma*, Serbisches und kroatisches Sprachgut, 99.

¹⁰ В. нпр. *F. Rački*, Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni opseg i narod, Rad JAZU 56 (1881) 68, 84; *Barada*, Topografija, 39, 53; *J. Павлић*, Макарска и њено приморје, Сплит 1934, 62, 160, н. 17; *M. Vêgo*, Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo 1957, 152; *B. Rupčić*, Ubikacija Vruļje, stare, dosad nepoznate župe kod Ljubuškoga, Radovi JAZU 322 (1961) 267–268, 271, 280; *Dvornik*, in: Constantine Porphyrogenitus, 123, 142; *G. Novak*, Makar, in: Pomorska enciklopedija, 4, ur. *V. Brajković*, Zagreb 1978, 466.

Карта 1. Макарска и околина

вести мишљење Симе Ћирковића. Он је своје одређење заснивао на податку о положају тврђаве (*forteza a Machar*) коју су средином XV столећа на месту ранијег утврђења градили Качићи уз сагласност Венеције.¹¹ Макар би заиста имао предност у односу на Макарску ако би се о значају два насеља судило на основу извора из епохе позног средњег века.¹² И његово име ближе је називу града који се помиње у Порфиригенитовом спису. И поред тога, *Мокрон* се и у новије време најчешће повезује с најужим језгром града под Биоковом, то јест с подручјем око полуострва Светог Петра.¹³ Такво лоцирање неретљанског града има, међутим, слабост у чињеници да на подручју данашње Макарске нема ар-

¹¹ Ћирковић, „Насељени градови“, 16. Уп. и С. Ћирковић, Народ Качића Јована Кинама, ЗРВИ 32 (1993) 30.

¹² Cf. Јуришић, *Nazivi*, 94–97.

¹³ *Tomasović*, *Arheološke sugestije*, 298–300; *idem*, *Prilozi*, 210–211. Уп. и *Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 41; *Živković*, *Porphyrogenitus' kastra*, 13, n. 37.

хеолошких налаза из раног средњег века.¹⁴ Не постоје ни писани извори који би сведочили о томе да је она у време Неретљана представљала значајније насеље. Определивање за једну или другу убикацију *Мокрона* треба, стога, сматрати недовољно поузданим све док не буду била спроведена опсежна археолошка истраживања оба предложена локалитета.

Веруља (изворно вероватно **vqroul**) најчешће је смештана у област Брела, северозападно од Макарске, али је било знатних разлика у погледу њеног ужег лоцирања. Алберто Фортис и, за њим, Павле Шафарик, као и многи други истраживачи, повезивали су је с топонимом Вруља.¹⁵ То је морска увала која се налази на средокраћи између Омиша и Макарске, код превоја Дубци, недалеко од Доњих и Горњих Брела (карта 2).¹⁶ Обала уз њу, међутим, веома је стрма и непогодна за насеобину (отуда назив *Пуста Вруља*),¹⁷ па је недавно Иво Голдштајн с правом закључио да *Веруљу* треба тражити на другом месту. Сам је лоцирао тај неретљански град неколико километара јужније, у северозападни део Доњих Брела, у заселак Зелићи, на месту на којем се налазе црква Светог Стефана и локално гробље.¹⁸ У прилог таквој убикацији изнео је аргументе засноване на археолошким налазима и топографским истраживањима. Представљени доказни материјал највећим се делом односи на античко и касноантичко доба, као и на позни средњи век, са изузетком фрагмената керамике нађених на гробљу код цркве Светог Стефана, оквирно датованих у време између X и XII века. У другом делу аргументације истакнути су одбрамбени потенцијали локалитета, који је издигнут око педесет метара изнад мора, затим близина двеју увала (Стомарице и Луке), погодних да послуже као пристаништа, и добар стратешки положај, који омогућује одличну контролу над околним акваторијем.¹⁹ Голдштајн у вези с предложеном убикацијом наводи и претпоставку да се данас непостојећи заселак Вруља, који је забележен у попису становништва Доњих Брела из 1880. године, такође налазио у северозападном делу Доњих Брела, „ровише или сјеверозападно“ од увале Лука.²⁰ Вредност већине Голдштајнових аргумената, посебно оних који се ослањају на археолошку грађу, убедљиво је оспорио Маринко Томасовић. Он је указао и на чињеницу да простор око цркве Светог Стефана нема градинских односно одбрамбених вредности.²¹ Према

¹⁴ *Tomasović*, *Arheološke sugestije*, 299.

¹⁵ *Fortis*, *Viaggio in Dalmazia*, 2, 100, 131; *Šafařík*, *Slowanské starožitnosti*, 656; *Rački*, *Documenta*, 415, n. 82; *Glavinić*, *Antichità*, I, 184; *Jireček*, *Handelsstrassen*, 28; *Новаковић*, Српске области, 56; *Šišić*, *Povijest*, I, 452, n. 60; Византијски извори, II, 62 (*Ферјанчић*); *Dvornik*, in: *Constantine Porphyrogenitus*, 142; *N. Klaić*, *Izvori*, 44, n. 5; Константин Багрянородный, 387 n. 3 (*Иванова*); *Die Byzantiner und ihre Nachbarn*, 183; *Loma*, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 107. За сажет преглед мишљења о положају „Веруље“ в. *M. Ivanac*, *Ubikacija Porfirogenetove Berulie, Vrela Brela III/2–3 (Brela 1996)* 15–19.

¹⁶ Већ две деценије Доња Брела званично се називају Брела, али у овом раду користимо стари назив места како би се избегле могуће недоумице.

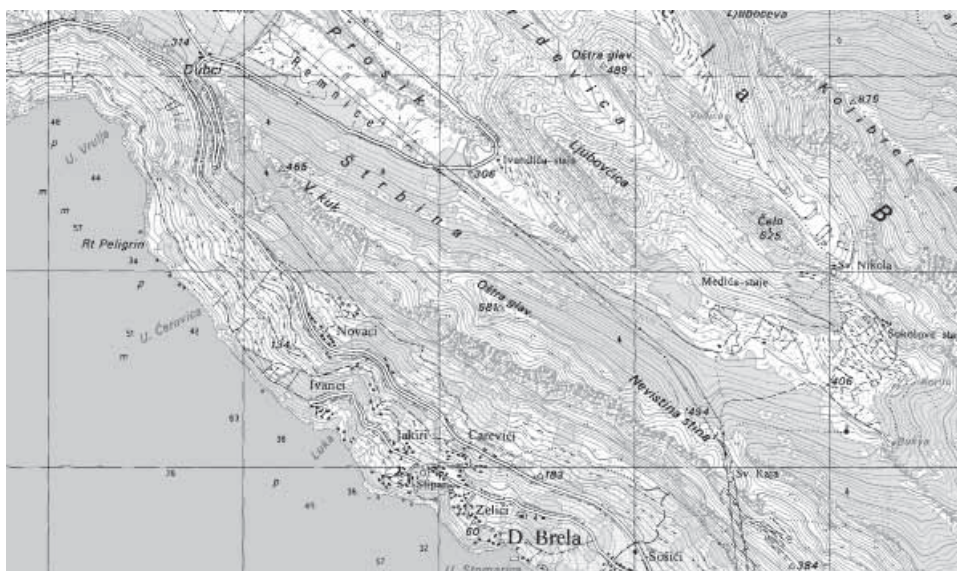
¹⁷ *Rupčić*, *Ubikacija Vrulje*, 268–269; *M. Stojković*, *Gdje se nalazila Porfirogenetova „Vrulja“?*, *Historijski zbornik* 16 (1963) 375.

¹⁸ *Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 41, 46–50; *idem*, *Topografija Porfirogenitove Paganije – doktorat Mihe Barade*, *Povijesni prilozi* 41 (2011) 12–14.

¹⁹ *Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 49–50.

²⁰ *Goldstein*, *op. cit.*, 47–48.

²¹ *Tomasović*, *Arheološke sugestije*, 302–304; *idem*, *Prilozi*, 211–212.

Карта 2. Доња и Горња Бреља

Томасовићевом гледишту, ослоњеном првенствено на проучавање топографије одговарајућих делова Макарског приморја, неретљанска *Веруља* налазила се прилично далеко од мора – на каменитој падини једног од западних гребена Биокова, у сада ненасељеном делу Горњих Бреља, близу старе црквице Светог Николе (карта 2).²² И у вези са таквом убицајом, коју је без детаљнијег образложења предлагао још Михо Барада у чувеној студији о топографији Паганије,²³ могу се изнети озбиљни приговори.²⁴ Ни уз цркву Светог Николе ни у њеној околини нису нађени археолошки остаци који би сведочили о постојању насеобине у раном средњем веку,²⁵ а треба имати у виду и чињеницу да је то ме-

²² *Tomasović*, Arheološke sugestije, 305–307 (са експлицитном тврдњом да би се „*položaj utvrde Berulije morao pretpostavljati na pojasu od gradine Sv. Nikole do jugoistočnijeg zaseoka Sokoli*“, с тим што би се на месту цркве налазила „*tek jedna isturenija promatračnica*“ поменуће утврде); *idem*, Prilozi, 211–212.

²³ *Barada*, Topografija, 53 („*Vrulja su današnja Gornja Brežica, jer upravo tu u polju kod sv. Nikole ima mnogo vrela*“); уп. и *Jurišić*, Nazivi, 84–85. По Томасовићевом мишљењу, Барада није изричито убицајао *Веруљу* код цркве Светог Николе (*Tomasović*, Arheološke sugestije, 301). Ипак, из цитиране реченице угледног историчара проистиче управо такав закључак о његовој убицаји неретљанског града. У свом сумарном осврту на то питање он, без сумње, није поменуо цркву Светог Николе само да би етимолошки протумачио назив Горњих Бреља; на подручју села постоје и друга врела, а не једино она која се налазе у пољу код цркве.

²⁴ За неке аргументе против лоцирања *Веруље* код цркве Светог Николе у Горњим Брељима в. *Goldstein*, Naseljeni gradovi, 46–49; *idem*, Topografija, 12–14.

²⁵ Најранији познати археолошки налази везани су управо за цркву, саграђену крајем XIV или почетком XV века, односно на гробље поред ње, в. *Tomasović*, Arheološke sugestije, 306–307 (с напоменом да на простору у широј околини цркве нису предузимана археолошка истраживања). О цркви Светог Николе и поменутом гробљу в. и *M. Tomasović*, Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Makarskom primorju, Makarska 2007, 21–22, 81–83; *I. Alduk*, *M. Tomasović*, Sakralna arhitektura i ostali kulturno-povijesni spomenici na području Biokova, in: Biokovo, ur. *R. Ozimec*, Zagreb 2008, 157 и сл. на стр. 163.

сто, у односу на насељене градове кнежевине Неретљана чији је положај поуздано утврђен, знатно удаљеније од морске обале. Као што је познато, у тридесетој глави списка о народима наводи се да је Паганија имала три жупаније – *Расџоцу*, *Мокрос* и *Дален* – при чему су прве две лежале близу мора и имале лађе, док се трећа налазила далеко од мора и њени становници живели су од обрађивања земље.²⁶ Уколико је *Βερούλλια*, како се обично сматра, припадала жупанији *Мокрос* (Макар),²⁷ онда је мало вероватно да је била без визуелне комуникације с најближим пристаништима и, што је још важније, без могућности да им се једноставно и брзо приступи.²⁸ Чак и у ери најмодернијих технологија не би било рационално да се станује у тзв. Забрду, код цркве Светог Николе, а живи од мора. Уосталом, у околини те цркве не постоји одговарајући топоним или

²⁶ Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 144 („τρεῖς ἔχουσα ζουπανίας, τὴν Ράστοτζαν καὶ τὸν Μοκρόν καὶ τοῦ Δαλέν“). О аутору и времену настанка 30. главе, за коју се верује да је написана нешто касније од осталих делова списка, највероватније између новембра 959. и маја 973. године, в. Б. Ферјанчић, Структура 30. главе списка *De administrando imperio*, ЗРВИ 18 (1978) 67–80; *N. Klaić*, Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu *De administrando imperio* cara Konstantina VII. Porfirogeneta, *Starohrvatska prosvjeta* 15 (1985) 31–60; *M. Ančić*, Zamišljanje tradicije. Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela *De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42 (2010) 146–147 (аутор доводи у везу настанак поменуте главе списка о народима с крунисањем хрватског краља Држислава).

²⁷ У науци не постоји сагласност у вези са територијама које су заузеле жупе Паганије. За најважнија мишљења в. *Barada*, Топографија, 39–54; *Šišić*, *Povijest*, 451; *Равућ*, Макарска, 62; *Rupčić*, Ubikacija Vtulje, 265–283; Византијски извори, II, 35, н. 110 (*Ферјанчић*); *N. Klaić*, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975², 219–220; Ћирковић, „Насељени градови“, 17; *V. Sokol*, Gdje se nalazila Porfirogenetova Paganija i granica sa Zahumljem, in: *Hum i Hercegovina kroz povijest*, I, ed. *I. Lučić*, Zagreb 2011, 198–203 и Прилог 1. Имајући у виду расположиве изворе и аргументацију коју наводе цитирани аутори, смело би се закључити да је жупа *Мокрон* заузимала северозападни и средишњи, а жупа *Расџоца* југоисточни део Макарског приморја, с тим што се њихове међусобне границе, као и границе са жупом *Дален*, не могу прецизно одредити. Средиште прве жупе било би око места Макара, а друге у подручју поља Растоке (источно од Вргорца) или код ушћа Неретве, где такође постоји топоним Растока (између села Роготин и Комин). Жупанија *Дален* би се налазила негде у залеђу поменутих жупанија, са средиштем у подручју данашњег села Доле (десетак километара северно од Вргорца), с тим што би на северу била омеђена реком Тихаљном и јужним границама хрватске жупаније Имоте, док би на западу ишла све до Врбан-поља код Задварја, тј. до почетка доњег тока реке Цетине. Могуће је, такође, да се та жупанија налазила северозападно од жупаније *Мокрон*, заузимајући невелику територију између Омишке Динаре и доњег тока Цетине, која би се на истоку простирала до увале Вруље, Горњих Брела и Задварја. У том случају границе области *Далена* поклапале би се у великој мери с границама „парохије Дол“, која се помиње у једном црквеном акту из 1185. године као област под јурисдикцијом сплитског надбискупа. Изузетак би био Омиш, иако је он, по Барадином мишљењу, био средиште поменуте парохије (*Barada*, op. cit., 42–53). По свему судећи, град на ушћу Цетине средином X века још увек није био у оквирима кнежевине Неретљана јер га Порфирогенит не помиње међу њеним насељеним градовима, а, осим тога, аутор 30. главе списка о народима наводи, као што је већ поменуто, да жупанија *Дален* није била близу мора.

²⁸ М. Томасовић (*Tomasić*, *Arheološke sugestije*, 305–306) помало претерано истиче осматрачке вредности градине код цркве Светог Николе, као и неких других градинских тачака на узвишењима у широј околини поменуте цркве. При томе допушта могућност да се Порфирогенитов израз *насељени град* тумачи као „sustav i međuodnos dvaju utvrđenih položaja“, што је тешко прихватљиво. Осматрачке вредности поменутих градина нису спорне, али не постоје никакви докази да је тај чинилац имао пресудну или врло битну улогу приликом оснивања *насељених градова* Неретљана. Сам Томасовић (op. cit., 300) закључује поводом питања убикације *Мокрона* и *Славинеце*, које лоцира у приобалне градине Макарске и Граца, да се „sadržaji i značenje utvrda uz more teško nadomještaju prostorom u zaleđu“. Та констатација свакако је сасвим одговарајућа за кршевити терен око цркве Светог Николе, који од мора раздвајају тешко проходни облици биоковског и подбиоковског рељефа (cf. *Tomasić*, op. cit., sl. 6).

микротопоним који би локалитет довео у везу с Порфиригенитовом *Веруљом*. Црква се, истина, налази на подручју Горњих Брела, али нема чврсте основе да се назив неретљанског кастрона који наводи Порфиригенит (*Верούλλια*) доведе у непосредну везу с топонимом Брела. На такав закључак упућују анализе морфолошке адаптације српскохрватских речи и имена у спису о народима које је спровео Александар Лома. Према његовом мишљењу, највероватнији изворни облик поменутог Порфиригенитовог топонима јесте *Ѕврџа*.²⁹ Против лоцирања *Веруље* у Брела, Горња или Доња, говорио би и редослед набрајања четири неретљанска насељена града у спису о народима. Ту се *Верούλλια* помиње на другом месту, после *Мокрона*, а пре *Осџирока*, што би – под претпоставком да су градови Паганије у делу цара писца наведени редом по којем су размештени дуж јадранске обале (карта 3) – значило да се налазила између Макарске и Заострога (у чије се подручје убицира *Осџирок*). Поменута претпоставка је прихватљива јер се на другом месту у спису о народима јадрански градови наводе на одговарајући начин, по размештају дуж обале, с тим што ређање почиње од југозапада.³⁰ Стога се у разматрање мора узети и податак да између Макарске и Заострога постоји насеље чији назив одговара Порфиригенитовој *Веруљи*. Реч је о засеоку Вруља код Подгоре (карта 4).³¹ Слависта Маријан Стојковић, који је, уз доста опреза, помишљао да управо то место треба идентификовати са старим неретљанским градом,³² наводи да је оно у XVII веку било један од четири дела Подгоре, уз Мариновиће, Сриду Села и Горњу Малу, и да је при томе имало посебан статус.³³ Наиме, тада је једино Вруља, поред заједничког сеоског кнеза или војводе, повремено имала и свог кнеза или војводу и једина се она у жупним матичним књигама помиње као засебно место.³⁴ Такав статус вероватно је добила због своје старине или величине. О некадашњим границама подгорских насеља нема прецизних података, али би се смело закључити да је Вруља заузимала већи простор од онога који заузима данас. Могуће је да

²⁹ Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 107.

³⁰ Реч је о пасусу 29. главе, где се наводе градови које држе Романи на јадранској обали (Котор, Рагуза, Сплит, Трогир и Задар), в. Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 124. Редослед набрајања паганских градова у Порфиригенитовом спису узимају у обзир код њихове убикације И. Голдштајн (*Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 41, 43) и В. Сокол (*Sokol*, *Gdje se nalazila Porfirigenetova Paganija*, 199, 207). У вези са истим питањем чини се занимљивом недавно изнета претпоставка по којој су у изради списка о народима коришћене географске карте в. Б. Новаковић, Карта као извор за поглавља 29–36 списа *De administrando imperio*, Иницијал 1 (Београд 2013) 33–47.

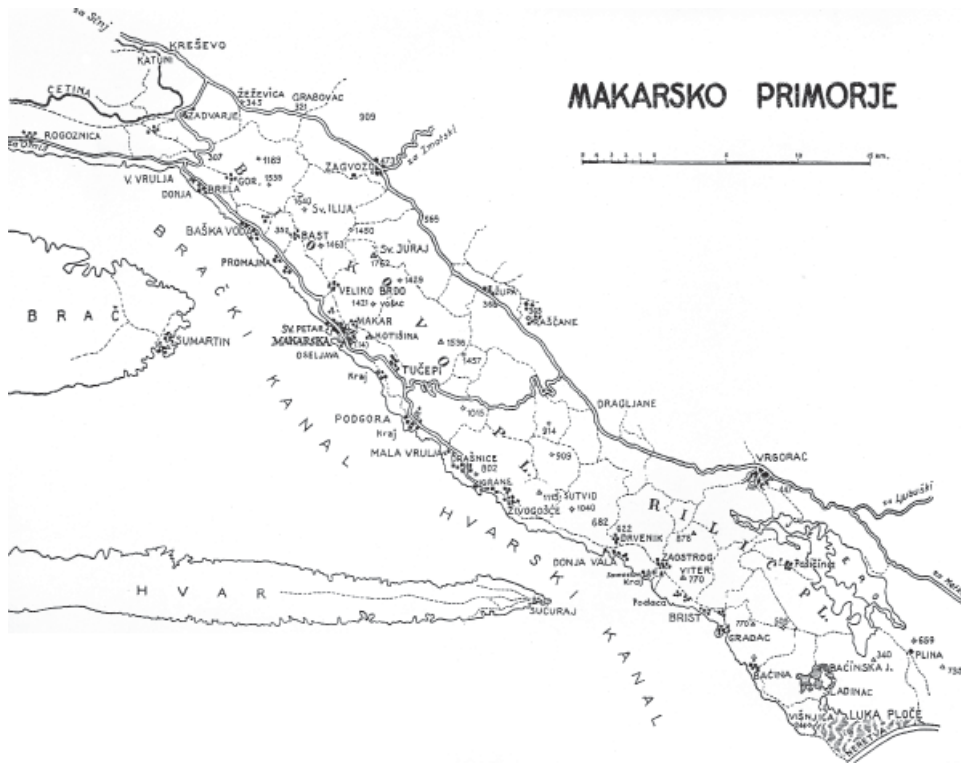
³¹ За тај заселак в. А. Maschek, *Geographisch-statistisches Repertorium der bewohnten Orte im Königreiche Dalmatien auf Grund amtlicher Daten*, Zara 1888, 69; М. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971*, Zagreb 1979, 402.

³² Stojković, *Gdje se nalazila Porfirigenetova „Vrulja“*, 375–376. М. Томасовић (*Tomasović*, *Arheološke sugestije*, 302, н. 60) тачно запажа да се Стојковић не „одређује изријекот“ у вези са убицирањем *Веруље* у подручје Подгоре, али, и поред тога, нема никакве сумње да овај у свом тексту објављеном у *Historijskom zborniku* сугерише како је управо подгорска Вруља место на којем се налазила Порфиригенитова „Вруља“.

³³ М. Stojković, *Podgora u XVII stoljeću*, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXIX/1* (1933) 100. Уп. и К. Mucić, *Podgora od 7. do početka 18. stoljeća*, in: А. Kunac, К. Mucić, М. Tomasović, *Arheološka slika Podgore, Makarska 2006*, 98.

³⁴ Извори из друге половине XVII века помињу врлушког кнеза Николу Ливића (око 1652) и врлушког војводу Ивана Томасовића (1673), в. Stojković, *Podgora*, 100, 110.

Карта 3. Макарско приморје (према Ј. Равлићу)

се на западу протезала до рта Текла, јер постоји традиција да је истоимена црква на том рту, која се први пут помиње 1626. године, грађена заслугом становника Вруље.³⁵ На истоку се, изгледа, ширила све до увале Клокун, будући да се и данас узани појас између те увале и биоковских врлети назива Врујско (Вруљски).³⁶ На северу се граничила са Сридом Села и Горњом Малом, док је на југу њена граница била одређена морском обалом. Уколико је подгорска Вруља заиста наследила положај неретљанске *Веруље*, остатке тог раносредњовековног „кастрона“ треба најпре тражити на наведеном простору, мада би и одговарајући археолошки налази на преосталом подручју Подгоре били значајни за доношење поузданијих закључака. Нажалост, ниједан део подгорског краја још није археолошки истражен на задовољавајући начин. До сада изведена теренска истраживања указују на континуитет његове насељености од преисторије до касне антике и од позног средњег века надаље.³⁷ Вреди поменути чињеницу да

³⁵ Cf. Mucić, Podgora, 101–102 (с литературом о цркви Свете Текле).

³⁶ Stojković, Gdje se nalazila Porfirogenetova „Vrulja“, 375; A. Kunac, K. Mucić, M. Tomasović, Topografski pregled arheoloških lokaliteta i naznaka na primorskom dijelu Podgore, in: Kunac, Mucić, Tomasović, Arheološka slika Podgore, 34, 35; M. Tomasović, Ostaci iz prapovijesnog i antičkog razdoblja na primorskoj strani Podgore, in: Kunac, Mucić, Tomasović, Arheološka slika Podgore, 43, 58, 83.

³⁷ Kunac, Mucić, Tomasović, Topografski pregled, 19–42; Tomasović, Ostaci, 43–83; Mucić, Podgora, 85–108.

Карта 4. Подгора и околина

су на разним локалитетима у оквиру претпостављених граница старе Вруље регистровани налази из римског доба, од царског новца и фрагмената керамике до надгробних стела и остатака грађевина.³⁸ Материјалних остатака из времена неретљанске кнежевине нема, међутим, ни на том подручју. Најранији поуздано датовани налази из средњег века јесу надгробне плоче из XV stoleћа које се данас налазе код цркве Свете Текле.³⁹ Чини се, и поред тога, да је лоцирање Порфириногенитове *Веруље* у подгорску Вруљу засад најприхватљивије решење. У прилог таквом закључку, поред онога што је раније речено, иде и чињеница да је подручје Подгоре због обиља питке воде и обрадивог тла веома повољно за живот.⁴⁰

Наведено одређење положаја *Веруље* до сада није наишло на значајнији одјек у научној литератури. Једини га је коментарисао Иво Голдштајн.

³⁸ Kunac, Mucić, Tomasović, Topografski pregled, 26, 34–36; Tomasović, Ostaci, 43, 56–58, 61; A. Kunac, Prilog o numizmatičkim nalazima u Podgori, in: Kunac, Mucić, Tomasović, Arheološka slika Podgore, 109–120.

³⁹ О њима в. Tomasović, Srednjovjekovni nadgrobni spomenici, 41–42, 95–96 (са старијом литературом и напоменом да је првобитни положај поменутих плоча непознат).

⁴⁰ Још је Алберто Фортис уочио да Подгора располаже најплоднијим делом обале у целом крају, в. Fortis, Viaggio in Dalmazia, 2, 138.

Истичући да је Стојковићева убикација врло логична, он ју је ипак одбацио, и то због два разлога. Сматра, најпре, да би стара неретљанска утврда дала име читавом насељу, а не само једном његовом делу. Уз то, „хипотетична подгорска *Βερούλλια*“ била би, по његовом мишљењу, преблизу једном од преостала три наведена насељена града Паганије – Макарској.⁴¹ Већ је, међутим, поменуто да је Вруља у XVII веку имала посебан статус у оквиру Подгоре, што указује на претпоставку да је претходно била засебно насеље, старије од осталих делова тог приморског градића. Не би, уосталом, било немогуће да је назив града који се помиње у спису о народима оставио траг само у микротопониму. С друге стране, међусобна близина Макарске и Подгоре (око осам километара) не може да буде аргумент против смештања неретљанског града у подгорску Вруљу. Племенске вође Неретљана приликом оснивања својих насеља нису, без сумње, много бринули о томе да она буду складно распоређена дуж дела јадранске обале који су запосели („од реке Неретве ... до реке Цетине“).⁴² Пресудни критеријуми морали су да буду услови за живот и одбрану од евентуалних непријатељских напада. И сам Голдштајн на другом месту прећутно одбацује значај међусобне удаљености градова Паганије за питање њиховог лоцирања – Порфирогенитову *Славинецу* смешта у подручје Дрвеника, који се налази свега неколико километара од Заostroга, то јест од неретљанског *Осџорога*.⁴³

Поред Доњих и Горњих Брела, дубачке и подгорске Вруље, *Веруља* је довођена у везу са још два места – Градином код Башке Воде и Руљашем у Хумцу код Љубушког – али су обе те убикације у науци с правом одбачене.⁴⁴ Ни на једном ни на другом месту није било адекватних археолошких налаза, а не постоје ни одговарајући топоними на подручју Башке Воде и Хумца.⁴⁵ Подручје Хумца се, уз то, налази северно од реке Требижата (Тихалине) и највероватније није ни било у оквирима кнежевине Неретљана.⁴⁶

⁴¹ *Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 48.

⁴² О територијама које је заузимала архонтија Паганија и њиховим границама говори се у 30. глави списка о народима, в. Византијски извори, II, 34 (*Ферјанчић*). За литературу о тој глави списка в. нап. 26 *supra*.

⁴³ *Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 44–46.

⁴⁴ За убикацију *Веруље* на Градину код Башке Воде в. *S. Zlatović*, *Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve*, *Starohrvatska prosvjeta* III/3–4 (1897) 110; за противаргументе в. *Tomasović*, *Arheološke sugestije*, 304; *idem*, *Prilozi*, 211–212. За лоцирање поменутог неретљанског града у подручје Хумца код Љубушког в. *Rupčić*, *Ubikacija Vruļje*, 265–284; убикација није наишла на запаженији одјек у науци, в. *Stojković*, *Gde se nalazila Porfirogenetova „Vruļja“*, 375–376. Владимир Сокол убицања Веруљу у Тучепе, „уз мјесни топоним Vruļja“ (*Sokol*, *Gdje se nalazila Porfirogenetova Paganija*, 199 и *Prilog 2*), који, међутим, нисмо пронашли ни на најдетаљнијим топографским мапама па га нећемо ни коментарисати. Могуће је да аутор подгорску Вруљу грешком везује за суседне Тучепе.

⁴⁵ Рупчић у ствари идентификује Порфирогенитову *Веруљу* с рушевним здањем на узвишењу Црквина у засеоку Кутац, који, с Малим Хумцем и Руљашем, чини северозападни део села Хумца. Унутар тог здања налазе се некропола од четрнаест стећака и остаци црквине. Заселак Руљаш се, према Рупчићевим наводима, помиње тек од почетка XIX века, и то готово увек као Руљаш. Као једини изузетак наводи се једна књига из 1867. године, у којој је место поменуто као Вруљаш, в. *Rupčić*, *op. cit.*, 278–281.

⁴⁶ Уп. нашу нап. 27.

Смештање *Осџирока* (изворно **ostrogx**) у подручје Заострога једнодушно је прихваћено у науци још од времена Павла Шафарика.⁴⁷ Ни код уже убикације није било већих одступања. Већ крајем XIX века Стипан Златовић је сматрао да се тај стари неретљански град налазио у источном крају Заострога, под брдом Витер, „до мора“ (карта 5). Тамо је видео остатке камених зидова, комаде опеке и земљаног посуђа, а на врху брда четвороугаону кулу и темеље бедема.⁴⁸ Скоро педесет година касније Златовићев имењак Стипан Бановић, учитељ и фолклорист родом управо из Заострога, изнео је нове доказе у корист поменути убикације. Прецизирао је да се остаци зидова налазе у југозападном подножју Витера и изнео гледиште да је утврђење на врху брега (тзв. Југовића град) било главна осматрачница *Осџирога*.⁴⁹ Новија истраживања потврдила су Златовићева и Бановићева запажања, с тим што су сачувани остаци утврђења на врху Витера датовани у XV столеће.⁵⁰

Као и када је реч о *Веруљи*, у вези са утврђивањем положаја *Славинце* (изворно **slavinqca**) постоји више различитих мишљења. Овде су разлике добрим делом проузроковане разликама у издањима Порфиригенитовог списка о народима. У најстаријим издањима – Ван Мерсовом (1611), Бандуровом (1711) и Бекеровом (1840) – која су заснована на ватиканском рукопису *Palatinus gr 126*, насталом почетком XVI века заслугом Антонија Епархоса са Крфа, град је наведен као *ή Λαβίvetζα*.⁵¹ С друге стране, у најновијем издању списка, које је на основу јединог сачуваног рукописа из византијске епохе (*Parisinus gr 2009*) приредио Тула Моравчик (1949), он је забележен као *ή Σλαβίvetζα*.⁵² Рукопис о којем је реч настао је негде у трећој четвртини XI столећа, а израдио га је за кесара Јована Дуку, брата цара Константина X, његов лични писар Михаило Ризаит.⁵³

⁴⁷ Уп., нпр., *Šafařík*, *Slowanské starožitnosti*, 656 (= *Schafarik*, *Slawische Alterthümer*, II, 267); *Rački*, *Documenta*, 415, n. 83; *Glavinčić*, *Antichità*, I, 190; *Jireček*, *Die Handelsstrassen*, 28; *Новаковић*, Српске области, 56; *Klaić*, *Zemljopis*, I, 170; *Šišić*, *Povijest*, I, 452, n. 61; *Barada*, *Топографија*, 53–54; *Dvornik*, in: *Constantine Porphyrogenitus*, 142; *N. Klaić*, *Izvori*, 44, n. 6; Константин Багрянородный, 387 n. 3 (*Иванова*); *Die Byzantiner und ihre Nachbarn*, 183; *Турковић*, „Насељени градови“, 16; *Loma*, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 114; *Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 41; *Živković*, *Porphyrogenitus' kastra*, 13, n. 39; *Tomasović*, *Prilozi*, 210.

⁴⁸ *Zlatović*, *Топографске crtice*, 111.

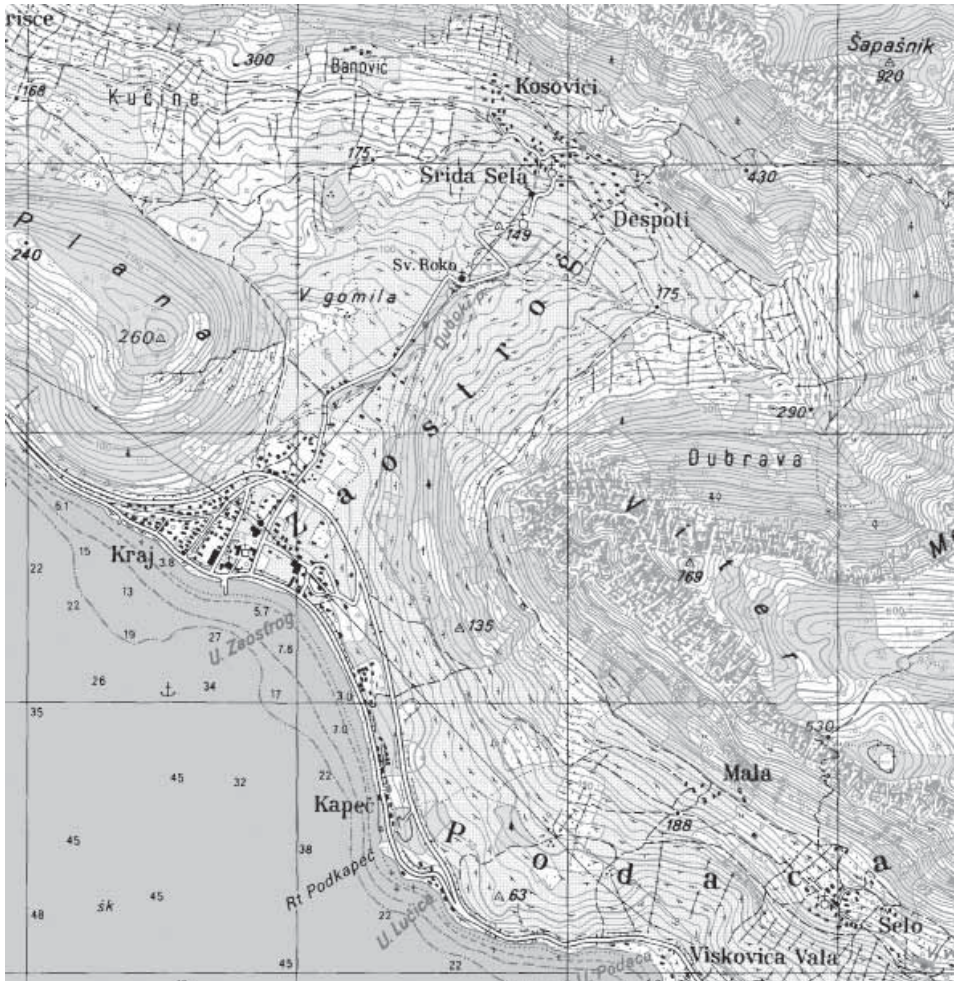
⁴⁹ *S. Banović*, *Gdje se je zapravo nalazio sredovječni neretvanski grad Ostrog*, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 18–21 (1937–1940) 395–399.

⁵⁰ За резултате новијих истраживања локалитета в. *D. Jelovina*, *Djelatnost Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika u 1985. i 1986. godini*, *Starohrvatska prosvjeta* 16 (1986) 245; *K. Jurišić*, *Despotov Zaostrog kroz povijest (ulomci iz prošlosti)*, *Makarski zbornik* 2 (1989) 291–296; *Tomasović*, *Arheološke sugestije*, 294–297, *Sl. I* (са освртом на старију литературу, нарочито на радове у којима су изнети археолошки докази о убикацији Острога у подножје брда Витера; попут још неких аутора, Томасовић то стеновито узвишење назива Малим Витером).

⁵¹ *Constantini imperatoris Porphyrogeniti De administrando Imperio ad Romanum F.*, ed. *J. van Meurs*, *Leiden* 1611, 113; *Imperium orientale sive antiquitates constantinopolitanae in quatuor partes distributae*, ed. *A. Banduri*, I, *Paris* 1711, 104; *Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et De administrando imperio*, ed. *I. Bekker*, *Bonn* 1840, 163. Cf. и PG 113, col. 312. О поменутом ватиканском рукопису, који је настао као готово дослован препис рукописа *Parisinus gr 2009*, в. *Constantine VII Porphyrogenitus, De administrando imperio*, ed. *Gy. Moravcsik*, 21–25, 27–29.

⁵² *Constantine VII Porphyrogenitus, De administrando imperio*, ed. *Gy. Moravcsik*, transl. *R. J. H. Jenkins*, *Budapest*, 1949, 164 (ново, ревидирано издање: *Washington* 1967, 164).

⁵³ О том рукопису в. *Constantine VII Porphyrogenitus, De administrando imperio*, ed. *Gy. Moravcsik*, 15–21.

Карта 5. Заострог и околина

До појаве Моравчикуовог издања сви покушаји лоцирања четвртог насељеног града Паганије полазили су, разумљиво, од топонима *Λαβίνετςα*. И у овом случају за први предлог убикације заслужан је Алберто Фортис. Описујући у *Пуџу њо Далмацији* предео између Заострога и реке Неретве, он помиње села Брист и «Лапчањ» (данашњи Градац), а затим и Баћинско језеро (карта 3). У вези с тим језером закључио је да су врлетна брда која га окружују имала у давнини већи број становника, о чему, по његовом мишљењу, добро сведоче порушени каштел Градац и „некропола Славинац, где је вероватно била Порфирогенитова Лабиеница“.⁵⁴ Млетачки писац је, без сумње, на уму

⁵⁴ „Da Zastrog alle foci del fiume Narenta trovansi alle radici della montagna i casali di Brist, e Lapçagn; e dietro al promontorio fra terra deesi aggiungere alle migliori carte il lago di Bachina. I monti, che lo circondano, sono più aspri, e sassosi che l' resto del Primorie: ma nulladimeno furono abitati anticamente più di quello lo sieno adesso. Il rovinoso castello di Gradaz, e il sepolcreto di Slavinaz, dove

имао велико гробље са стећцима на Сладинцу, у близини данашње луке Плоче. Смештено на падину брега који се уздиже крај обале истоименог језерца (једно од седам Баћинских језера), на месту старије римске и ранохришћанске некрополе, то гробље је до 1937. године, када је порушено због изградње пута Сплит–Дубровник, било локалитет с највећим бројем стећака у Макарском приморју.⁵⁵ Цитиране Фортисове речи најчешће су, међутим, биле погрешно тумачене. „Кривица“ за то може се приписати Павлу Шафарику, који је у делу о словенским старинама навео како је млетачки писац сматрао да Порфиригенитов *Labines* (*Λαβίνεττῆ*) треба тражити у руинама код села Градац, на морској обали, више ушћа Неретве.⁵⁶ Чињеницу да Фортис положија неретљанског града доводи у непосредну везу с некрополом „Славинац“ чувени слависта сасвим је занемарио. Вероватно је подразумевао да се и она налазила на подручју Граца. Иако је нешто касније Анте Лулић, учени гвардијан фрањевачког самостана у Макарској, у свом „историјско-хронолошком приручнику“ о граду под Биоковом и његовој околини тачно протумачио Фортисове речи и довео у везу *Лабинецу* (*Labinetza*) са Сладинцем (*Sladinaz*) код Баћине,⁵⁷ потоњи аутори који су се бавили лоцирањем насељених градова Паганије углавном су следили Шафарика, то јест убикацију коју је он приписао млетачком писцу. При томе никада није узета у обзир чињеница да у Грацу не постоје ни некропола ни неко новије гробље под називом који је поменуо аутор *Пуџа њо Далмацији*.⁵⁸ О томе да таквог локалитета није било ни у Шафариково доба посредно сведочи фра Петар Кадчић, писац и љубитељ старина родом из самог Граца, који је дискретно покушао да измири несклад између навода Алберта Фортиса, то јест тумачења тих навода у књизи Павла Шафарика, и стања на терену. У приказу историје макарског краја, објављеном 1863. године, он је „Фортисову“ убикацију неретљанског града у Градац довео у везу с локалним извором чије је име скоро подударно с називом некрополе коју помиње млетачки писац: „Gradac ima i plemenitih živih vodah,

probabilmente fu la Labienitza del Porfirigenito, ne fanno buona testimonianza“, cf. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, 2, 142–143; Alberto Fortis. *Viaggio in Dalmazia*, ed. E. Viani, Venezia 1986, 274. У издању Фортисовог дела на српскохрватском језику реч *sepolcreto* преведена је у најширем могућем смислу, као *гробље*: Fortis. *Put po Dalmaciji*, 234. У италијанском језику, међутим, та реч означава пре свега гробље са археолошким значајем, било да је реч о преисторијској, било о античкој или средњовековној некрополи. Штавише, чини се да је у Фортисово доба (1741–1803) то било једино њено значење, v. *Dizionario della lingua italiana*, t. VI, ed. P. Costa, F. Cardinali, Bologna 1824, 223 („SEPOLCRETO. *Termine degli antiquari. Luogo dove si trovano molti antichi sepolcristi*“). Cf. и A. Gabrielli, *Grande dizionario Hoepli italiano*, Milano 2011, 2169.

⁵⁵ Сладиначко гробље са стећцима бројало је, према сведочењу П. Кадчића, преко стотину надгробних плоча, v. P. Kadčić, *Poviest okružja makarskoga u Dalmaciji*, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 7 (1863) 102. За детаљније податке v. *Tomasović*, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 59–60, 109 (где се у каталогу споменика наводи само један добро очуван стећак са гробља на Сладинцу, датован у XV век; сл. на стр. 61 и Т. XX/3).

⁵⁶ *Šafarik*, *Slowanské starožitnosti*, 656 (= *Schafarik*, *Slawische Alterthümer*, II, 267).

⁵⁷ A. Lulich, *Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje, Spalato* 1860, 87.

⁵⁸ Колико нам је познато, након Анта Лулића, некрополу коју помиње Фортис повезали су с гробљем на Сладинцу код Плоча једино још Мирослав Ујдуровић (*M. Ujdurović*, *Izvori i literatura o ubikaciji antičkog naselja na prostoru Graca u Makarskom primorju*, *Makarsko primorje* 2, *Makarska* 1995, 98) и Јаков Вучић (*J. Vučić*, *Kameni spomenici iz crkve sv. Andrije u Baćini*, *Diadora* 23, 2009, 134).

na primjer Slavinjac, gdje veli se da je bio stari Labenitca.⁵⁹ Напоменувши да је «Labenitca» касније прозвана «Labčanj»,⁶⁰ а да је затим то место добило име Градац (по тврђави Градић), Кадчић обавештава о томе да у околини поменутог извора има „starinskih razvalinah“. У вези с тврђавом Градић објашњава да се она налазила на брежуљку код мора и да од ње више нема готово никаквих трагова. Истиче, међутим, да су сачувани остаци старог августинског манастира и других грађевина око којих су ископани разни археолошки налази, укључујући римски новац.⁶¹ Шеснаест година касније о налазима старог новца у Грацу (*Lapčanju*) као месту на којем се налазила Порфирогенитова *Labinetza* писао је и локални археолог Миховил Главинић,⁶² а истовремено је и Константин Јиречек у једној историјско-географској студији прихватио Кадчићеве наводе о положају неретљанског града, укључујући и онај о врелу Славињу.⁶³ На самом крају XIX века и Стипан Златовић се залагао за сличну убикацију четвртог насељеног града Паганије. Према његовим наводима, топоним Градац настао је 1661. године, када је на подручју «Labčanja» саграђено малено утврђење за борбу против Турака. Тада је доњи део села, при мору, назван Градац, а горњи, стари део задржао је назив «Labčanj». Порфирогенитова *Labinetza* налазила се, по Златовићу, близу мора, „od male uvale Vošac uzbrdo ka selu“, јер су ту нађени њени остаци у виду кречног малтера, комада опеке, земљаног посуђа и зидова пристаништа (карта 6).⁶⁴

⁵⁹ *Kadčić*, *Poviest*, 102. Петар Кадчић, који је у свом раду исполио нарочито интересовање за стара гробља, у Грацу је видео само надгробне плоче и гробове ископане око рушевина некадашњег августинског манастира и околних грађевина, лоцираних близу мора и тврђаве Градић (*Kadčić*, *op. cit.*, 102). Важно је такође имати у виду чињеницу да је учени фрањевац у истом раду описао велику некрополу са стећцима код Бајине, али да, одређујући њен положај, није поменуо локалитет Сладинац, него „starodavnu porušenu crkvu svetog Andrije“ (*Kadčić*, *op. cit.*, 102). То би можда говорило да није ни знао за поменути назив тог локалитета са стећцима и старом црквом (о њој в. *supra*), што би објашњавало због чега га није довео у везу с некрополом „Сладинац“ коју помиње Алберто Фортис. Из истог разлога сме се закључити да Кадчић није био упознат са одговарајућим пасусом из Лулићеве књиге.

⁶⁰ Најстарији познати помен места пронађен је у једном документу из 1397. године, в. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike*, V, ed. *Š. Ljubić*, Zagreb 1875, 353 (*Lapzan*); *B. Šutić*, *M. Ujdurović*, *M. Viskić*, *Srednjovjekovni Lapčan – smještaj i prve vijesti*, u: *Hrvatski rasadnik. Zbornik članaka Znanstvenoga skupa Gornje makarsko primorje*, ed. *Z. Radelić*, Zagreb 1999, 49, 51, 53–54 p. 18. У каснијим изворима јављају се још и облици Лабчан (Лабчањ) и Лавчан (Лавчањ), али је прва забележена форма била најчешћа (с варијантом Лапчањ). Она се најчешће сусреће и у новијој литератури, в. *Jurišić*, *Nazivi*, 105–106; *Šutić*, *Ujdurović*, *Viskić*, *op. cit.*, 45–51; *M. Viskić*, *Gradac, starodrevni Lapčan (iz prošlosti Grāca)*, Gradac 2008, 21, 47–52, 67.

⁶¹ *Kadčić*, *Poviest*, 101–102 (аутор помиње и „старинску кулу“ у Грацу, која је имала значајну улогу у време борби с Турцима).

⁶² *M. Glavinić*, *Antichità in Macarsca e nel suo Litorale*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* II (1879) 7.

⁶³ *Jireček*, *Die Handelsstrassen*, 28. Cf. и *Klaić*, *Zemljopis*, I, 170. У каснијој литератури извор Славињац није помињан, а нема га ни на детаљним топографским мапама које смо имали на располагању, што Кадчићев навод о имену извора чини спорним. Због тога би било корисно прегледати старе земљишне књиге и катастарске карте Граца. На недавно објављеном сегменту једне такве карте из 1838. године уочавају се три извора, али ниједан од њих не зове се Славињац, в. *Šutić*, *Ujdurović*, *Viskić*, *Srednjovjekovni Lapčan*, 47. Извор с таквим именом не помиње се ни у недавно објављеној монографији о Грацу, в. *Viskić*, *Gradac*, 52, 258–259 (с поменом извора Студенца).

⁶⁴ *Zlatović*, *Topografske crtice*, 111. Златовић на истом месту с добрим разлогом оспорава мишљење Стојана Новаковића да се „Labinetza“ налазила на месту данашњег Ловрећа (*Новаковић*,

И поред Кадчићевих и Златовићевих навода, било је неопходно да се разјасни неподударност између топонима који наводи Порфиригенит (*Λαβίβετζα*) и старог назива Граџа. То је покушао да учини Петар Скок, који је претпоставио да је цар погрешно транскрибовао словенски назив града (*Labъčane*), заменивши редослед два крајња слога (отуда *Λαβίβετζα* уместо *Λαβίτζανε*).⁶⁵ На основу наведеног објашњења убикација четвртог неретљанског града у подручје Лапчана (Граџа) постала је широко прихваћена у историографији и није била оспоравана све до појаве најновијег издања списка о народима, у којем је, као што је поменуто, име града у Паганији прочитано као *ἡ Σλαβίβετζα*.⁶⁶ Штавише, и после таквог читања истраживачи су се већином држали „Фортисове“ и Кадчићеве убикације. Једни су то чинили по инерцији,⁶⁷ а други на основу нових археолошких налаза на приобалној градини у Граџу.⁶⁸ Изворно Фортисово лоцирање четвртог насељеног града Паганије у подручје „некрополе Славинац“ код Баћинских језера никада није било озбиљно размотрено, а тројица аутора – Петар Шимуновић, Владимир Сокол и Иво Голдштајн – предложили су нове убикације.

Помишљајући да је Порфиригенитова *Славинеца* лако могла проистећи из словенског топонима *Slěvnica*, Шимуновић и Сокол је идентификују с местом Сливном код ушћа Неретве.⁶⁹ То место налази се, међутим, источно од поменуте реке,⁷⁰ а према спису о народима Паганија се на истоку није протезала даље од Неретве.⁷¹ Чини се, осим тога, да предложено лоцирање има слабости и због недостатка одговарајућих археолошких налаза.⁷² Нема, најзад, ни чврстог

Српске области, 57–58). Ловрећ се налази на подручју Имотског, што значи да није припадао кнежевини Неретљана.

⁶⁵ P. Skok, Iz srpskohrvatske toponomastike, Јужнословенски филолог 3 (1922–1923) 73–74; *idem*, Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena, Starohrvatska prosvjeta 1 (1927) 67–68 (са објашњењем да је Порфиригенит испремештао слоге словенске речи како би је боље прилагодио грчком изговору); *idem*, Ortsnamenstudien zu *De administrando imperio* des Kaisers Constantin Porphyrogenetos, Zeitschrift für Ortsnamenforschung IV/3 (1928) 230.

⁶⁶ В. нпр. Barada, Топографија, 54 (аутор указује на још сачувани топоним Лавћен); Šišić, Povjest, 452; Раваћ, Макарска, 161 н. 22.

⁶⁷ В. нпр. Dvornik, in: Constantine Porphyrogenitus, 142; Vego, Naselja, 1957, 42; Византијски извори, II, 65 (*Ферјанчић*); Н. Божанић-Безић, Стећци и надгробне плоче у Макарском приморју, Старинар 17 (1966) 167; Jurišić, Nazivi naselja, 105; N. Klaić, Izvori, 44, n. 7; *eadem*, Povjest Hrvata, 1975, 220; Viski, Gradac, 21, 47–52, 67; Živković, Porphyrogenitus' kasta, 13, n. 40. С. Ђирковић („Насељени градови“, 16) не искључује идентификацију *Славинеце* с Лапчаном ни после Моравчиковог издања париског рукописа списка о народима, али изражава гледиште да таква убикација више није сигурна.

⁶⁸ Ти налази углавном се, међутим, односе на антички и касноантички период. Cf. нпр. Šutić, Ujdurović, Viski, Srednjovjekovni Lapčan, 46–49; Tomasović, Arheološke sugestije, 297–298, Sl. 2–3; Tomasović, Prilozi, 211–212, 219–220.

⁶⁹ P. Šimunović, Istočnojadranska toponimija, Split 1986, 43; Sokol, Gdje se nalazila Porfirogenetova Paganija, 199–200 (с тврђом аутора да је на његов усмени предлог Шимуновић заступао наведено гледиште).

⁷⁰ Место Сливно (данас Сливно Равно) налази се јужно од Опузена. Поред поменутог места, данашња општина Сливно обухвата још седамнаест насеља (седиште општине је место Влака).

⁷¹ Constantine VII Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 144.

⁷² Тражећи аргументе за убикацију *Славинеце* у Сливно, Владимир Сокол наводи податак да се недалеко од тог места налази једна од највећих регистрованих некропола стећака и да су у близини остаци утврђења званог Смрдан град, в. Sokol, Gdje se nalazila Porfirogenetova Paganija, 200. Поменути стећци (код села Провића) и тврђава су, међутим, знатно млађи од времена у којем

Карта 6. Градац и околина

упоришта за то да се хипотетички топоним *Slěvnica* доведе у непосредну везу са обликом који наводи Порфиروجенит (*Σλαβίνετ(α)*).⁷³ Разликује се и од имена Сливна забележеног у изворима из XIV и XV века (*Sleuna*, *slivno*).⁷⁴

Голдштајн је *Славиницу* сместио у подручје Дрвеника, на Градину изнад Доње Вале. Наводећи аргументе у прилог такве убицације, он помиње археолошке налазе који сведоче о постојању насеобине на тој градини у раном средњем веку. Сматра, такође, да је положај дрвеничке градине био повољнији за контролу стратешки важних тачака неретљанске кнежевине и њеног акваторијума него положај градине у Грацу. И из других разлога доводи у сумњу идентификацију *Славинице* са старим Лапчаном. Најпре указује на то

је *Σλαβίνετ(α)* била један од четири насељена града Паганије, cf. *A. Benac*, *Srednjevjekovni stećci od Slivna do Šerikuća*, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 2 (1953) 60–64, 80–81, sl. 3 и 9, Т. I (с датовањем стећака код Провића у другу половину XIV века и после 1399); *V. Sokol*, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici neretvanskog područja*, in: *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*, ur. *Ž. Rapanić*, Split 1980, 272–273, 275 (с датовањем стећака у XV столеће).

⁷³ Cf. *Loma*, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 116.

⁷⁴ *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, II, ed. *F. Rački*, Zagreb 1882, 258; *Ј. Стојановић*, *Старе српске повеље и писма*, I, Београд – Ср. Карловци 1929, 530 (бр. 550), 537 (бр. 559).

да је тешко довести у везу грчку транслитерацију имена неретљанског града и његов претпостављени јужнословенски изворник, чак и ако је у спису *De administrando imperio* првобитно стајао облик *Λαβίνετζα*. С друге стране, износи мало вероватно гледиште да је *Σλαβίνετζα* могла добити име по *Slavenskoj gori* (*Mons Sclavorum*), уобичајеном називу за Биоково у средњем веку и, у таквом контексту, сматра битним то што је Градац у односу на највиши биоковски врх „locigan posve periferno i prilično daleko“. Голдштајну је идентификација *Славинеце* с Лапчаном спорна и због редоследа навођења четири града Паганије у спису о народима, а изражене су и резерве према претпоставкама по којима је утврда у Грацу постојала у раном средњем веку.⁷⁵

Лоцирање *Славинеце* у подручје Дрвеника оспорио је Маринко Томасовић, осврнувши се пре свега на аргументе у вези са старином и значајем двеју разматраних градина, дрвеничке и оне у Грацу. Позивајући се на исходе неколико археолошких истраживања, он показује да је на приобалној Градини у Грацу постојало „razvijeno središte“ у античком и, нарочито, у касноантичком раздобљу, док је дрвеничка Градина, по његовом мишљењу, и поред неспорне егзистенције у римском периоду, била скромнија по величини и регионалном значају, па није представљала довољно чврсту основу за настанак каструма у X веку.⁷⁶

Убикација *Славинеце* коју предлаже Голдштајн спорна је и из других разлога. Изразивши сумњу у гледиште да се тај град налазио на месту данашњег Граца због „poretka četiriju gradova u Paganiji u spisu DAI“,⁷⁷ он је најпре добро уочио да је Порфирогенит врло прецизан када на другом месту у спису ређа градове дуж источнојадранске обале, „očigledno sledeći neki itinerar“. Ипак, одмах затим допушта могућност да је код навођења градова Паганије у царском спису постојала сасвим другачија, тешко докучива логика. Претпоставивши, наиме, да је Порфирогенитова *Веруља* била смештена на подручју данашњих Доњих Брела, која се налазе северозападно од Макарске, Голдштајн закључује да су приликом царског низања насељених градова кнежевине Неретљана од северозапада ка југоистоку *Веруља* и *Мокрон* (Макарска) заменили места, па је *Мокрон* први поменут. Одатле је уследио смео закључак да би било могуће, чак вероватно, да су и друга два насељена града – *Осџрок* и *Славинеца* – заменила места, што би значило да *Славинецу* треба тражити северозападно, а не југоисточно од Заострога, то јест на потезу између Макарске и Заострога.⁷⁸ Није, међутим, експлицитно објашњено шта би био разлог за тако необично и нелогично ређање градова Паганије у спису о народима. Из наставка Голдштајновог текста проистацао би закључак како је постојала намера да се групишу утврде које контролишу стратешки важне тачке – острва Хвар и Брач; најисточнијем рту Брача најближи су Брела и Макарска, а најисточнијем рту Хвара Дрвеник и Заострог.⁷⁹ Наведено домишљање није, очито, лишено духа, али је потпуно неупотребљиво као аргумент у корист било какве претпоставке о разматраном

⁷⁵ Goldstein, *Naseljeni gradovi*, 42–46.

⁷⁶ Tomasović, *Arheološke sugestije*, 297–298; *idem*, *Prilozi*, 210, 218–220.

⁷⁷ Goldstein, *Naseljeni gradovi*, 43.

⁷⁸ Goldstein, *op. cit.*, 43.

⁷⁹ Goldstein, *op. cit.*, 43.

питању. Исту вредност имају и Голдштајнова размишљања о лингвистичко-топографској повезаности Биокова и *Славинеце*. Њима ни у најмањој мери није разјашњено упадљиво одсуство одговарајућег топонима на подручју Дрвеника. Штавише, поменута размишљања помало су контрадикторна. Упркос запажању да се речи као што су *Славени* или *Славиније* у грчким изворима доследно јављају с групом „скл“ (нпр. *Σκλάβοι, Σκλαβηνία*), порекло топонима *Σλαβίνετζα* повезује се с хоронимом *Slavenska gora (mons Sclavorum)*. Требало би, међутим, да и грчка транслитерација тог хоронима укључи поменуту сугласничку групу.⁸⁰

Као што се може видети из претходних делова нашег текста, Петар Шимуновић, Владимир Сокол и Иво Голдштајн били су први истраживачи који су код одређивања положаја четвртог насељеног града Паганије полазили од Моравчикуовог читања имена тог «кастро̀на» у најстаријем познатом рукопису Порфирогенитовог списка о народима (*Parisinus gr. 2009*). Разуме се да је такво полазиште у истраживању ваљано само под условом да је поменуто читање тачно. Стога ћемо том питању овде посветити посебну пажњу.

Реченица у којој се набрајају насељени градови Паганије, исписана на версо страни 104. листа париског рукописа, чију репродукцију прилажемо,⁸¹ разрешена је у издању угледног мађарског византолога на следећи начин: „Ὅτι ἐν Παγανία εἰσὶν κάστρα οἰκούμενα· τὸ Μόκρον, τὸ Βερούλλια, τὸ Ὅστρωκ καὶ ἡ Σλαβίνετζα.“⁸² Спорни део – *εἰσλαβίνετζα* – протумачен је, дакле, као да је састављен од две речи – ортографски неисправно исписаног члана у номинативу сингулара женског рода и назива града. Моравчик је код таквог тумачења свакако имао у виду чињеницу да аутор париског рукописа (писар кесара Јована Дуке) на много места прави правописне грешке проузроковане истим изговором појединих грчких дифтонга и самогласника. Тамо где, по правопису, треба да стоји самогласник „η“ често је писао управо дифтонг „εἰ“ (*εἴτις* уместо *ἡτις*, *εἶς* уместо *ἡς* итд.), а постоји и знатан број обрнутих примера (*ἦ* или *ῆ* уместо *εἰ*, *δῆ* уместо *δεῖ* итд.).⁸³ Антоније Епархос, песник и хуманиста родом са Крфа, који је 1509. године преписао рукопис из некадашње библиотеке Јована Дуке, очигледно је уочио наведене правописне пропусте кесаровог писара, па је неке од грешака исправио, укључујући и ону која се појављује код набрајања насељених градова Паганије. При томе је последњи од четири побројана града записан као „ἡ Λαβίνετζα“. Дифтонг „εἰ“ замењен је самогласником „η“, али постоји још једна разлика – слово „σ“ је изостављено. Рекло би се да је до тог изостављања дошло омашком или можда под утицајем једне маргиналне белешке у париском рукопису, јер није много вероватно да је Антоније Епархос у време када је преписивао на Крфу спис о народима располагао знањима која би му омогућила да уноси било какве исправке у вези с називима градова одавно непостојеће нетретљанске кнежевине.⁸⁴

⁸⁰ Cf. Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 123 (3.1).

⁸¹ Поменуто репродукцију набавили смо љубазношћу др Драгиње Симић-Лазар, којој и овом приликом изражавамо своју захвалност.

⁸² Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 164.

⁸³ Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 18.

⁸⁴ У то време он је био осамнаестогодишњак. О Антонију Епархосу в. Constantine Porphyrogenitus. *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 21 (с литературом).

Поменута маргинална белешка исписана је на страни 104^v, поред пасуса у којем се набрајају насељени градови Паганије. Ту су њихова имена поново наведена, при чему је четврти град означен као *λαβινετζά*. Аутор белешке, анонимни читалац списа о народима – чије су интервенције у рукопису Јована Дуке настале 1361/1362. године⁸⁵ – на маргинама исте стране издвојио је најважније речи још неких пасуса (*παγανοί, ἄρεντα χωρα, κοῦρκρα, μέλετα*), у очигледној намери да садржину стране учини прегледнијом. Објашњење слично томе важи за већину маргиналних бележака у париском рукопису списа о народима.⁸⁶ Стога се не чини прихватљивом евентуална претпоставка да је приликом наведене интервенције на страни 104^v постојала намера да се „исправи“ назив четвртог града Паганије. Пре се може говорити о неразумевању ортографских особености писара кесаровог рукописа Михаила Ризаита. Да је Ризаит заиста желео да напише предлог *εἰς* испред имена града, то име би свакако било стављено у одговарајући падеж (акузатив), а испред њега би стајао члан.⁸⁷ И у том случају завршни део реченице био би непотпун: *У Паганији су насељени градови: Мокро, Веруља, Осџрок и у Лавинеци*. Недавно изнета претпоставка по којој је кесаров писар приликом ређања градова Паганије пропустио да напише име жупе Дален, на чијој се територији *Лавинеца* наводно налазила, такође није прихватљива.⁸⁸ Она подразумева изостављање великог броја слова (*καὶ εἰς τὴν ζουπανίαν τοῦ Δαλέν ἢ Λαβινετζά*). Осим тога, чињеница је да у Порфиrogenитовом спису при набрајању насељених градова у јужнословенским „архонтијама“ њихов положај ни у једном случају није ближе одређен навођењем одговарајуће жупаније.⁸⁹ Недостатак аргумената за повезивање било којег од четири насељена града Паганије са жупом *Дален* представља додатну тешкоћу.⁹⁰

Рекло би се, након свега што је изнето, да приликом решавања питања убикације четвртог насељеног града Паганије треба кренути од облика

⁸⁵ Он је у Моравчикувом издању означен сиглом P³, v. Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik, 19–20, 81 n. 16.8, 165 n. 36.15.

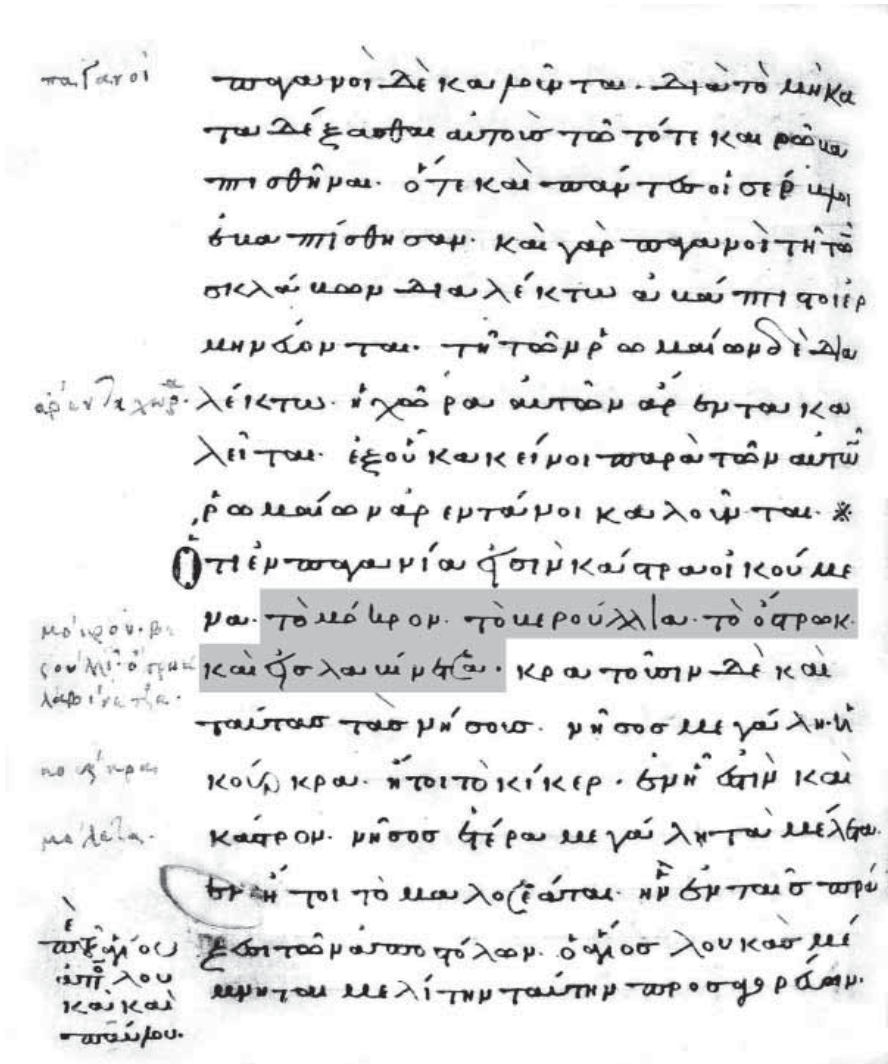
⁸⁶ Cf. Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik, 19–20 (са закључком да је на маргинама рукописа, поред главног писара, забелешке оставило и пет анонимних читалаца списа, углавном из XIV и XVI века).

⁸⁷ Антоније Епархос, почетком XVI века, и Ђула Моравчик, скоро четири и по столећа касније, сматрали су да је Ризаит уз име последњег наведеног паганског града ставио члан женског рода, иако је уз имена три преостала града написан члан средњег рода, у сагласности са родом именеце *кастрон*. Такво њихово гледиште може се подупрети одговарајућим примерима из 31. и 34. главе списа о народима где се међу насељеним градовима Хрватске и Травуније помињу *ἢ Νῶνα* (Нин) и *ἢ Τερβονία* (Требиње), док остали набројани градови имају члан средњег рода, в. Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik, 150, 162. У истом спису је и уз имена неких других „кастро̀на“ написан члан женског рода, в. нпр. *ibidem*, 116 (*Πρῶτον δὲ κάστρον ... ἢ Καπια, δεύτερον ἢ Νεάπολις, τρίτον ἢ Βενεβενδος, τέταρτον ἢ Γαιτη, πέμπτον ἢ Αμαλφη*), 124 (*τὰ τῆς παραλίας κάστρα... ἢ Ἀρβη, ἢ Βέκλα*), 138 (*τὸ κάστρον ἢ Βέκλα, καὶ... ἢ Ἀρβη*).

⁸⁸ Živković, Porphyrogenitus' kasta, 12–13, n. 35.

⁸⁹ Помен „земље Босне“ у вези с градовима Катером и Десником (*Ὅτι ἐν τῇ βαλτισμένῃ Σερβλίᾳ εἰσὶν κάστρα οἰκούμενα: τὸ Δεσινίκον, τὸ Τζερναβουσκέη, τὸ Μεγυρέτους, τὸ Δρεσειήκ, τὸ Λεονήκ, τὸ Σαληνές, καὶ εἰς τὸ χωρίον Βόσσα, τὸ Κάτερα καὶ τὸ Δεσνήκ*; Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik, 160) вероватно је проузрокован њеним посебним значајем у оквиру Србије Порфиrogenитовог времена. Уп. Ћирковић, „Насељени градови“, 23–31.

⁹⁰ В. нашу нап. 27.

Париз, Национална библиотека. *Parisinus gr. 2009*, fol. 104v

Σλαβίνετσα.⁹¹ С таквим закључком питање постаје знатно сложеније. Док се Лавинеца могла довести у везу једино са старим именом Граца, и то само условно,⁹² код Славинеце се може основано помишљати на три топонима –

⁹¹ О тог облика полази и Александар Лома када разматра одговарајући топоним у својој анализи српског и хрватског језичког материјала садржаног у списима Константина Порфирогенита, в. *Loma*, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 115–116 (уз извесне резерве због специфичности у предаји словенске гласовне групе *sl-*.)

⁹² Скоково тумачење (в. нашу нап. 65) по коме је Порфирогенит изменио ред слогова у словенској речи *Labьčane* како би је прилагодио грчком изговору (па отуда *Λαβίνετσα* уместо *Λαβίτζανε*) подразумева претпоставку да се Градац изворно звао Лабчан или Лавчан. Већ је,

Сладинац (*Славинац*) код Баћинских језера, који је с неретљанским градом повезивао Алберто Фортис, *Славињац* на подручју Граћа, који помиње Петар Кадчић, и Славињ код Омиша.

Најмање је прихватљиво то да се *Славинеца* лоцира у подручје Омиша. Славињ се, наиме, налази у непосредној близини најстаријих делова града на ушћу Цетине (код увале Брзет) и већ 1910. године поменут је као насеље у његовом оквиру.⁹³ Сам Омиш се најчешће помиње као *Almisium* или *Dalmisium* и врло је вероватно да средином X века још није припадао „архонтији“ Неретљана.⁹⁴ Уз то, облик *Σλαβίνετζα* не одговара сасвим топониму Славињ, с обзиром на правила грецизирања словенских речи у спису о народима.⁹⁵ Ни редослед навођења градова Паганије у Порфирогеновом делу не би упућивао на лоцирање *Славинеце* у подручје Омиша јер се она помиње после *Мокрона* и *Осџирока*, што значи да би је било логично сместити југоисточно од та два града, то јест југоисточно од Макарске и Заострога. Насупрот томе, поменутом редоследу одговара положај преостала два топонима – *Славињаца* на подручју Граћа и Сладинца (*Славинца*) у области Баћине (код луке Плоче).

О питању лоцирања *Славинеце* у подручје Граћа већ је било речи. Поменуто је да тешкоће код такве убикације проузрокује оскудица раносредњовековних археолошких налаза. Док је постојање касноантичке и позносредњовековне насеобине на месту приобалне градине у Граћу археолошки поуздано утврђено, о њеном животу у време кнежевине Неретљана још нема сигурних материјалних доказа.⁹⁶ Указали смо и на то да поједини истраживачи изражавају сумњу у могућност да се грчка транслитерација имена неретљанског града (*Σλαβίνετζα*) доведе у везу са старим називом Граћа (Лапчан).⁹⁷ Ту сумњу донекле умањује навод Петра Кадчића да је на подручју Граћа постојао извор *Славињац*, око којег су се налазиле „старинске развалине“.⁹⁸ Назив извора (а тако се, евентуално, могло звати и уже подручје око њега) био би готово подударан с топонимом који је наведен у најстаријем познатом рукопису Порфирогеновог списка (*Σλαβίνετζα*), с тим што би завршни део словенског топонима био грецизиран на начин који се често јавља у спису о народима.⁹⁹ Мора се ипак имати на уму податак да је Градац носио име Лапчан од давнина, па постоји вероватноћа да је тако назван још у време досељавања Словена на јадранско приморје.¹⁰⁰ Осим тога, тешко

међутим, поменуто, да се у најстаријем познатом извору он назива Лапчаном, а тај назив најчешће се сусреће и у каснијим временима (с варијантом Лапчањ), в. нашу нап. 60.

⁹³ *Korenčić*, *Naselja*, 467.

⁹⁴ *Zlatović*, *Топографичке crtice*, 110; *Barada*, *Топографија*, 44–45, 50–51. Уп. и нашу нап. 27.

⁹⁵ За та правила в. *Loma*, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 87–155.

⁹⁶ В. нашу нап. 68.

⁹⁷ *Goldstein*, *Naseljeni gradovi*, 42–43. Уп. *Loma*, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 116, као и нашу нап. 92.

⁹⁸ *Kadčić*, *Poviest*, 102. Уп., међутим, нашу нап. 63.

⁹⁹ Навешћемо, примера ради, следеће облике: *ἡ Μέλετα* – Млет; *ἡ Νῶνα* – Нин; *τὸ Κλαβόκα* – Клобук; *τὸ Σκόρδονα* – Скрадин, cf. *Loma*, *Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 103, 111, 114, 115, 124. О томе да су Византинци грецизирали словенске топониме који се завршавају на сугласник додавањем наставка *-а* cf. и *Skok*, *Ortsnamenstudien*, 225 (с примерима *Τριάδιτζα* – Средец; *Πριζήριάνα* – Призрен итд.). Cf. и *Loma*, op. cit., 138 (4.2.2.1).

¹⁰⁰ В. нашу нап. 60.

је поверовати у могућност да се име старог неретљанског града одржало само у називу једног од локалних врела. Не сме се занемарити ни чињеница да се на подручјима на којима живе Срби и Хрвати врло често појављује хидроним Славинац, што би указивало на другачије порекло назива извора о којем пише Кадчић.¹⁰¹

Због свега наведеног чини се да је Сладинац код Плоча најприхватљивија опција за одређивање положаја Порфирогенитове *Славинеце*. Реч је о градини на брегу поред обале истоименог Баћинског језера, најближег Јадранском мору (карте 3 и 7). На том локалитету многобројни су налази из антике и средњег века.¹⁰² Средином XIX столећа Анте Лулић видео је на Сладинцу рушевине грађевина, многе старе гробове и бројне „камене статуе које мештани називају идолима“. Помиње и то да је у потрази за скривеним благом уништен велики број древних камених натписа.¹⁰³ Одмах за њим Петар Кадчић је на истом месту избројао преко сто надгробних плоча, од којих су многе биле украшене, али на њима није могао да нађе «*pisma nikakva*».¹⁰⁴ Према Кадчићевом сведочењу, те плоче (највећим делом стећци) налазиле су се на око триста метара од „*starodavne rogušene crkve svetog Andrije*“.¹⁰⁵ Реч је о остацима ранохришћанског храма који је у новије време датован у крај V или почетак VI века (сл. 1 и 2).¹⁰⁶ Истраживачи те грађевине утврдили су, што је посебно важно за наше истраживање, да је

¹⁰¹ Познати су, на пример, поток Славинац код Ријенаца (Воћин) у Славонији, извор Славинац код Лопушника (Пожаревац) у Србији, извор Славинац код Паница (Бугојно) у Босни, а постоји и више других хидронима истог корена, као нпр. Славински поток код Високог у Босни, поток Слављан у Гацку у Херцеговини, извор Слављан код речице Омбле поред Дубровника, река Славишница итд. Cf. *P. Skok*, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb 1973, 281, где се у истом контексту наводи и именица *славина*, као и глагол *славити* (*разводниџи вино*).

¹⁰² В. нпр. *Lulich*, *Compendio*, 87; *Kadžić*, *Poviest*, 102–103; *G. Urlič-Ivanović*, *Knezovi Vladimirovići*, in: *Narodni koledar novi i stari. Za pristupnu godinu 1888*, Zadar 1888, 112–116; *Medini*, *Makarski primorje*, 43–44; *I. Fisković*, *O ranokršćanskim spomenicima naronskog područja*, in: *Dolina rijeke Neretve*, 214–216, сл. 2–4; *I. Marinović*, *B. Šutić*, *M. Viskiћ*, *Bačina*, *Ploče* 2005, 22–34, 41, 154–155, 168–177, 451–454, 472–474; *Tomasović*, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 59–61, 109; *Vičić*, *Kameni spomenici*, 133–178; *M. Tomasović*, *Kasnoantička pticolika fibula sa Sladince*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog muzeja u Zagrebu* 43 (2010) 477–487.

¹⁰³ *Lulich*, *Compendio*, 87.

¹⁰⁴ *Kadžić*, *Poviest*, 102–103. О поменутој некрополи са стећцима, највећим делом уништеној 1937. године, в. нашу нап. 55. Из Лулићевих и Кадчићевих навода рекло би се да на Сладинцу почетком седме деценије XIX века није био сачуван ниједан камени натпис па већ због тога делује сумњиво сведочење Гргура Урлића-Ивановића који је наводно, приликом своје посете Сладинцу 1868. године, северно од „*glavne guševine*“ видео фрагменте гробне плоче од гранита са деловима два натписа – један је био исписан грчким курзивним писмом и садржао је речи „*antropos megalon*“, док је на другом натпису „*starobosančicom*“ био уклесан текст „*knez Vukotin župan 905*“, в. *Urlič-Ivanović*, *Knezovi Vladimirovići*, 116; *Marinović*, *Šutić*, *Viskić*, *Bačina*, 41, 389. Што се тиче грчког натписа, тешко је поверовати да би он био исписан курзивом, а наведене грчке речи морале би да се слажу у броју и падежу (*άνθρωπος μέγας* или *άνθρώπων μεγάλων*). Наводни ћирилски натпис још је сумњивији јер би био исписан свега неколико година након што је створена ћирилица па би представљао далеко најстарији познати ћирилски натпис. Осим тога, помињао би личност непознату у средњовековним изворима, кнеза Вукотина, који се сусреће само у списима Андрије Качића Миошића и Луке Владмировића, насталим у другој половини XVIII столећа (о тим списима в. *infra*). Рекло би се, дакле, да је Урлић-Ивановић, иако је имао негативан однос према Владмировићу, и сам био жртва његових фалсификата, в. *Marinović*, *Šutić*, *Viskić*, *op. cit.*, 389; *B. Šutić*, *Rod Vladimirovića u Neretvanskoj krajini*, in: *Zbornik o Luki Vladimiroviću*, ed. *P. Knezović*, Zagreb 2006, 310. Cf. *infra*.

¹⁰⁵ *Kadžić*, *Poviest*, 102.

¹⁰⁶ *Vičić*, *Kameni spomenici*, 133–175 (са старијом литературом).

Карта 7. Баћинска језера и њихова околина

била обновљена у доба неретљанске кнежевине, свакако не пре краја IX века.¹⁰⁷ Сматра се да је црква том приликом добила специфично градитељско решење, с псеудобазилкалним кровом, које је особено управо за области у којима су живели Неретљани (Брач, Хвар, Макарско приморје).¹⁰⁸ Поред цркве Светог Андреје,

¹⁰⁷ *Fisković*, O ranokršćanskim spomenicima, 215–216; *T. Marasović*, Makarska i Primorje u ranom srednjem vijeku, Split 1998, 17, 26–28; *idem*, Ranosrednjovjekovne preinake antičkih građevina u Dalmaciji, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 39 (2002) 68–69; *Marinović, Šutić, Viskiđ*, Baćina, 31, 41, 155, 168–169, 472–474, T.VII/3; *Vučić*, Kameni spomenici, 135–136 (са старијом литературом); *T. Marasović*, Ranosrednjovjekovne crkve pseudobazilikalnoga tipa u Dalmaciji, Archaeologia Adriatica II/2 (Zadar 2009), 564.

¹⁰⁸ *Marasović*, Makarska, 24–25; *idem*, Ranosrednjovjekovne preinake, 68; *idem*, Ranosrednjovjekovne crkve pseudobazilikalnoga tipa, 555–571.

важно је имати у виду и околност да се Сладинац налазио на стратешки важном месту у оквиру Паганије, у непосредној близини границе са „архонтијом“ Захумљана и ушћа Неретве у Јадранско море.¹⁰⁹ Није стога неоснована недавно изнета претпоставка да је он био једна од главних утврда кнежевине Неретљана.¹¹⁰ Нажалост, за такву претпоставку још не постоји чврста аргументација јер се у поуздано датираним изворима топоним Сладинац сусреће тек од друге половине XVI столећа. Године 1581. у једном тестаменту помиње се «земља у Сладинцу код Светог Андрије».¹¹¹ Прве детаљније вести јављају се још касније, средином XVIII века. Налазимо их најпре код великог хрватског песника Андрије Качића Миошића (1704–1760), у другом издању књиге *Разговор угодни народа словинског*, објављеном у Венецији 1759. године. У том делу особеног историографског карактера стари град на обали Баћинских језера поменут је као седиште двојице кнежева из породице Владимировић.¹¹² Први кнез, који се, наводно, звао Вукотин Владимировић, добио је 990. године од млетачког дужда Петра Кандијана многе дарове и привилегије јер му је помогао да потчини млетачкој власти „Крајину“, то јест приморски појас од Омиша до ушћа Неретве. Две деценије касније и босански бан Котроман дао је Вукотину (или Вукосаву) повељу којом га је именовао за господара целе Неретве.¹¹³ Другог кнеза, по имену Радоша Владимировића, богато је обдарио босански краљ Стефан Твртко 1387. године за помоћ у бици са Угарима. Том приликом му је, како се описује у епском десетерцу, потврдио дедовину и даривао нове поседе (поред осталих, Тихаљину, Бротњо и Љубушки), одредивши на крају „da banuje iz grada Sladincza | Radosceva slavna rogtodicza“.¹¹⁴ Иако је Миошић приликом писања *Разговора* користио многе поуздане изворе, наводи о кнежевима Владимировићима не заслужују поверење. Догађаји и личности из историје Венеције и Босне нису ни просопографски ни хронолошки прецизно наведени, а поменути кнежеви непознати су из других историјских извора. Песнику је податке о њима, по свему судећи, саопштио Лука Владимировић (1718–1788), његов млађи фрањевачки сабрат и добар познаник, који је касније и сам написао више дела у славу своје породице.¹¹⁵ Непоузданост већине Владимировићевих списа одавно је, међутим, показана у науци, а његов квазиисторичарски метод и бројна фалсификовања извора критиковали су и

¹⁰⁹ Уп. нашу нап. 42.

¹¹⁰ Уп. *Marinović, Šutić, Viskiћ*, Ваћина, 40–42, 154–155, 168–169.

¹¹¹ *Marinović, Šutić, Viskiћ*, op. cit., 169, 472. Према мишљењу Б. Шутића, Сладинац се помиње као мерза (селиште) Ладинац у турском попису херцеговачког вилајета из 1475–1477. године, в. *Šutić*, *Rod Vladmirovića*, 312–313.

¹¹² *A. Cacich-Miossich*, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Mleczi 1759, 192–194 (ed. *A. Puarich*, Mleczi 1801, 149–151).

¹¹³ *Cacich-Miossich*, op. cit., 192–193. Причу о кнезу Вукотину Миошић понавља и у свом последњем штампаном делу: *A. Cacich*, *Korabglicza Pisma svetoga i svih vikovah svita dogagajjih poglavitih*, u dva poglavja razdigliena, Mleczi 1760, 462. За наводни помен кнеза Вукотина у једном каменом натпису са некрополе у Сладинцу в. нашу нап. 104.

¹¹⁴ *Cacich-Miossich*, *Razgovor*, 192, 194.

¹¹⁵ У вези са мишљењем да је за Миошићеве наводе о кнежевима из рода Владимировића заслужан Лука Владимировић cf. *G. Bujas*, *Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća*, Zagreb 1971, 84; *H. G. Jurišić*, *Svijetli likovi u „Chronicon archiviale“ fra Luke Vladmirovića*, in: *Zbornik o Luki Vladmiroviću*, 197; *Šutić*, *Rod Vladmirovića*, 308–309.

понекад исмевали већ пишчеви савременици, укључујући и Алберта Фортиса.¹¹⁶ Владимировић се није либио да, као потпору својим историографским делима, изради збирку кривотворених докумената о племићком пореклу и старини свог рода, под насловом *Storia intiera dell'alma casa Vladimiria di Narenta*.¹¹⁷ У њој се налазе и документи са измишљеним наводима о личностима о којима пише Андрија Качић Миошић. Ту је, додуше, прича о кнезу Вукотину нешто измењена и боље усклађена са историјским чињеницама. „Господар каштела Сладињац“ (овде назван Вукадином) помагао је, тврди фра Лука, млетачком дужду Петру Кандијану у борби против Неретљана 887. године, а један век касније, 998. године, дужд Петар Орсеоло потврдио је због те помоћи бројне привилегије његовим наследницима.¹¹⁸ „Котроман“ је, према Владимировићевим „изворима“, обдарио његову породицу 1100, а не 1010. године. Тај даровни акт, као и Тврткова даровница кнезу Радошу о којој пише Миошић, поменут је у кривотвореној исправи која «сведочи» да је цар Фердинанд Хабзбуршки 1650. године потврдио све повеље издате Владимировићима од разних владара.¹¹⁹ Фра Лука у својим књигама наводи и неке нетачне податке из историје Сладинца, који назива „многа тврдим каштелом“ и „тврђавом господе племића и кнезова Владимировића“.¹²⁰ Саопштава, на пример, да је град пао под турску власт 1538. године, а познато је да је цело Макаарско приморје, укључујући и подручје Баћине, пало под Турке крајем XV столећа.¹²¹ Према забелешци С. Златовића, последњи господари Сладинца били су „кнезови Влатковићи“. Када је турска војска заузела крајеве око доњег тока Неретве, они су напустили град на брежуљку код Баћинског језера, па је после тога пропао.¹²² Поуздано се зна да је у другој половини XVIII века био у рушевинама јег га тако описује сам Владимировић.¹²³

¹¹⁶ О Владимировићу в. *Bujas*, Kačićevi imitatori, 85–89; *J. A. Soldo*, Luka Vladimirović i njegov krug, *Historijski zbornik XXXVI/1* (1983) 189–213. За осталу важнију литературу в. *Jurišić*, *Svijetli likovi*, 187 n. 2. О негативним мишљењима које су савременици и каснији аутори имали о фра Лукиним списима в. и *K. Čvrlijak*, Fra Luka Vladimirović pred sudijem Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i povijesti, 1774–2006, in: *Zbornik o Luki Vladimiroviću*, 214–227, 229–240; *Šutić*, *Rod Vladimirovića*, 310–311. У цитираном зборнику радова о Луки Владимировићу објављени су, међутим, и неки радови који донекле рехабилитују његово дело, нарочито списе који спадају у домен историје медицине, cf. *Zbornik o Luki Vladimiroviću*, 10–12 (*R. Katičić*), 187–201 (*H. G. Jurišić*), 203–264 (*K. Čvrlijak*), 265–296 (*I. Bekavac Basić*), али на истом месту има и нових доприноса давно утврђеном гледишту да је Владимировић био фалсификатор извора и непоуздан историчар, cf. *Zbornik o Luki Vladimiroviću*, 71, 82–83, 87 (*V. Pavičić*), 166–182 (*P. Knezović*).

¹¹⁷ *Soldo*, op. cit., 192.

¹¹⁸ *Soldo*, op. cit., 193.

¹¹⁹ *Soldo*, op. cit., 193.

¹²⁰ *Norini*, *Pripisaње početka kraljevstva bosanskoga, Mleci 1775*, 38 (наведено према: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XV, ed. *S. Musulin*, Zagreb 1956, 409); *Soldo*, op. cit. 198.

¹²¹ *Soldo*, op. cit., 198. Уп. и нашу нап. 111.

¹²² *Zlatović*, *Топографичке crтice*, 112 (без навођења коришћених извора). О хумској властеоској породици Влатковић в. *С. Мухић*, Влатковићи, у: *Српска енциклопедија*, II, Нови Сад – Београд 2013, 538–539 (с важнијом литературом).

¹²³ У Владимировићевом необјављеном делу „*Descrizione esatissima dei successi avvenuti in tempo della guerra di Candie e di Vienna*“, чији се рукопис чува у архиву фрањевачког самостана у Заострогу, *Vladinjaz (Sladignaz)* је описан као „importante castello di cui pure oggidi si vedono le ruine o vestigi in buona parte sussistenti“, в. *K. Eterović*, *Granice stare neretvanske krajine i opis dvorca Sladinjac*, *Nova revija VII/4* (Макарска 1928) 400. За мишљење да је град био разорен и напуштен нешто пре 1387. године, в. *Marinović*, *Šutić*, *Viskić*, Ваћина, 155, 168, 172.

Извесно је такође да се насеље могло похвалити дугом традицијом и континуитетом живљења.¹²⁴ О томе је, поред античких налаза и остатака цркве Светог Андреје, сведочило и сладиначко гробље са изузетно великим бројем стећака.¹²⁵ Не треба занемарити ни чињеницу да је у локалној средини током друге половине XVIII века постојала традиција по којој је Сладинац био врло стар град. То показују поменути списи Андрије Качића Миошића и Луке Владимировића, који нису сматрали неумесним да каштел код Баћине повежу с догађајима из X и XIV stoleћа.

Код покушаја да се Сладинац поистовети с једним од „кастро̀на“ Паганије, међутим, тешкоће ствара постојање разлике између његовог имена и назива одговарајућег „кастро̀на“ (*Σλαβίνετζα*). Разлика је мала, али није занемарљива, осим под претпоставком да је још у току састављања царског списка или можда нешто касније, крајем X века или у XI stoleћу, приликом израде првих преписа,¹²⁶ дошло до грешке код писања назива неретљанског града, при чему је уместо слова „δ“ било написано слово „β“ (*Σλαβίνετζα* уместо *Σλαδίνετζα*). Сличне грешке сусрећу се у најстаријем познатом препису списка о народима.¹²⁷ С друге стране, поменута разлика можда би се смела занемарити и због тога што постоји могућност да је Сладинац, једнако као и истоимено Баћинско језеро поред њега, називан и Славинцем. Алберто Фортис га 1774. године помиње управо тако (*Slavinaz*).¹²⁸ У вези с називом језера подсетићемо још једном на чињеницу да је Славинац чест хидроним у областима које насељавају Срби и Хрвати.¹²⁹ У истом контексту чини се занимљивим и податак да су на појединим подручјима јадранског приморја *славийи* и *сладији* речи истог значења; примера ради, за морску воду која изгуби сланост и постане питка каже се да је *ославила*.¹³⁰ Извесно је, ипак, да је већ у Фортисово време насеље називано и Сладинцем, односно Сладињцем, јер га под тим именима помиње његов савременик Лука Владимировић, а он је, колико се зна, био родом из баћинског краја.¹³¹ Владимировић га назива и Владињцем како би лакше доказао повезаност своје породице са старим каштелом. Наводно се град пре турског освајања називао Владињац, „а

¹²⁴ Сладинац се као насељено место помиње чак и у једном попису становништва обављеном средином XX века, в. *Korenčić*, *Naselja*, 545. Данас се уз сладиначку Градину налази насеље Шипак.

¹²⁵ В. нап. 55 *supra*.

¹²⁶ На основу многобројних „корупција“ текста у најстаријем сачуваном рукопису списка о народима (*Parisinus gr. 2009*) Ђула Моравчик је закључио како он није преписан непосредно са архетипа, него да је настао на основу неке ране, данас непознате копије, сачињене при крају X века, после Порфиригенитове смрти, в. *Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio*, ed. *Gy. Moravcsik*, 32.

¹²⁷ За примере словних грешака које су биле последица грецизирања јужнословенских топонима у Порфиригенитовом спису в. *Loma, Serbisches und kroatisches Sprachgut*, 102, 108, 126 (нпр. *Εστρουνηζ* – Еструм, *Γράδετα* – Градци итд.).

¹²⁸ *Fortis, Viaggio in Dalmazia*, 2, 142–143; *Alberto Fortis. Viaggio*, ed. *E. Iani*, 274. V. *supra*.

¹²⁹ В. нашу нап. 101.

¹³⁰ Рјечник хрватскога или српскога језика, XV, 474. Као и остала Баћинска језера, Сладинац је слатководан иако га од мора дели свега седам стотина метара, в. *A. Gavazzi, Die Seen des Karstes*, I, Wien 1904, 29–33, T. VIII; Ваћинско језеро, in: *Enciklopedija Jugoslavije* 1, Zagreb 1955, 271.

¹³¹ Као његово родно место помиње се управо Сладинац или оближња села Перка, Плина и Струге, в. *Soldo, Luka Vladimirović*, 100 (с литературом); *V. Pavičić, Struge i Stružani u fra Lukino doba*, in: *Zbornik o Luki Vladimiroviću*, 28–30. Cf. и *Norini, Pripisaње*, 65; *J. Vladimirović, Likarije priprostitute, Mleci 1775*, 5 (наведено према: Рјечник хрватскога или српскога језика, XV, 409).

данас је Сладињац¹³². У изворима се име Сладињац повремено јавља све до првих деценија XX века,¹³³ али се у новије време градина код Баћинских језера назива искључиво Сладинцем.¹³⁴ Питање свакако заслужује засебну студију.

На крају овог текста покушаћемо да сумирамо резултате до којих се у историографији дошло у вези с питањем лоцирања насељених градова кнежевине Неретљана, укључујући и исходе нашег истраживања. Град *Мокрон* (Макр) налазио се на ужем подручју данашње Макарске, у рејону полуострва Свети Петар или у оближњем подбиоковском селу Макру. Расположиви извори чине вероватнијом ту другу могућност, али су за поуздан закључак неопходни нови археолошки налази. *Веруља* (Вруља) најпре ће бити идентична с подгорском Вруљом. *Осџрок* (Острог) сасвим је поуздано лоциран у непосредну околину данашњег Заострога, у подножје брда Витера. *Славинецу* (Славинац) треба тражити у области Баћинских језера, код градине Сладинац, где су сачувани остаци старе цркве Светог Андреје, или на подручју данашњег Граца, у коме је према сведочењу Петра Кадчића средином XIX stoleћа постојао извор Славинац. За сигурну убикацију потребна су нова и свеобухватна проучавања писаних извора, као и непосредан увид у археологију и топографију свих релевантних подручја некадашње неретљанске кнежевине. При томе је нарочито важно да се заузме опрезан и уравнотежен став према резултатима теренских истраживања. У области археологије треба избећи замку да се, у недостатку средњовековних налаза, закључци доносе на основу материјалних остатака из знатно старијих или знатно млађих епоха. Средњовековни градови нису оснивани само на местима на којима је постојала нека старија насебина. Познавање топографије разматраног подручја може бити од велике користи, али пре кретања у теренска истраживања неопходно је да се на основу већ утврђених убикација раносредњовековних насебина Јужних Словена стекну поуздана сазнања о томе какве су критеријуме при оснивању својих насебина имали племенске вође и владари Неретљана.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary sources

Cacich A., Korabglicza Pisma svetoga i svih vikovah svita dogagajjih poglavitih, u dva poglavja razdigliena, Mleci 1760.

Cacich-Miossich A., Razgovor ugodni naroda slovinskoga, Mleczi 1759 (ed. *A. Puarich*, Mleczi 1801).

Constantine VII Porphyrogenitus, De administrando imperio, ed. *Gy. Moravcsik*, transl. *R. J. H. Jenkins*, Budapest, 1949 (Washington 1967).

¹³² *Norini*, Pripisaње, 39 (наведено према: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, XXI, ed. *S. Musulin*, *S. Pavešić*, Zagreb 1973, 161); *Eterović*, Granice, 399–401. Под Владимиривићевим утицајем, Сладинац назива Владињцем, односно Владињцем, и Андрија Качић Миошић, в. *Cacich-Miossich*, Razgovor, 192–193 (ed. *Puarich*, 149–150); *idem*, Korabglicza, 462.

¹³³ *Zlatović*, Topografske crtice, 112; *Eterović*, Granice, 400.

¹³⁴ Cf. *Korenčić*, Naselja, 545; *Marinović*, *Šutić*, *Viskić*, Bačina, 22 et passim.

- Constantini imperatoris Porphyrogeniti De administrando Imperio ad Romanum F., ed. *J. van Meurs*, Leiden 1611.
- Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et De administrando imperio, ed. *I. Bekker*, Bon 1840.
- Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die *De administrando imperio* genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos, ed. *K. Belke, P. Soustal*, Wien 1995.
- Imperium orientale sive antiquitates constantinopolitanae in quator partes distributae, ed. *A. Banduri*, I, Paris 1711.
- Klaić N.*, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972, 44.
- Monumenta Ragusina. Libri reformationum, II, ed. *F. Rački*, Zagreb 1882.
- Norini*, Pripisaње početka краљевства bosanskoga, Mleci 1775.
PG 113, col. 312.
- Rački F.*, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagreb 1877.
- Vladmirović J.*, Likarije priprostitute, Mleci 1775.
- Византијски извори за историју народа Југославије, II, ed. *Б. Ферјанчић*, Београд 1959 [Византијски извори за историју народа Југославије, II, ed. *В. Ферјанчић*, Београд 1959].
- Константин Багрянородный. Об управлении империей, ed. *Г. Г. Литаврин, А. П. Новосельцев*, Москва 1989 [Konstantin Bagrjanorodnyj. Ob upravljenii imperiej, ed. *G. G. Litavrin, A. P. Novosel'cev*, Moskva 1989].
- Стојановић Љ.*, Старе српске повеље и писма, I, Београд – Ср. Карловци 1929 [*Stojanović Lj.*, Stare srpske povelje i pisma, I, Beograd – Sr. Karlovci 1929].

Литература – Secondary works

- Alberto Fortis. Viaggio in Dalmazia, ed. *E. Viani*, Venezia 1986.
- Alduk I., Tomasović M.*, Sakralna arhitektura i ostali kulturno-povijesni spomenici na području Biokova, in: Biokovo, ur. *R. Ozimec*, Zagreb 2008, 157.
- Ančić M.*, Zamišljanje tradicije. Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela *De administrando imperio*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 42 (2010) 146–147.
- Banović S.*, Gdje se je zapravo nalazio sredovječni neretvanski grad Ostrog, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva 18–21 (1937–1940) 395–399.
- Barada M.*, Topografija Porfirogenitove Paganije, Starohrvatska prosvjeta 2 (1928) 39, 53.
- Benac A.*, Srednjevjekovni stećci od Slivna do Čepikuća, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 2 (1953) 60–64, 80–81.
- Bujas G.*, Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća, Zagreb 1971.
- Čvrlić K.*, Fra Luka Vladmirović pred sudištem Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i povijesti, 1774.–2006, in: Zbornik o Luki Vladmiroviću, 214–227, 229–240.
- Dizionario della lingua italiana, t. VI, ed. *P. Costa, F. Cardinali*, Bologna 1824.
- Dvornik F.*, in: Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio, vol. II. Commentary, ed. *R. J. H. Jenkins*, London 1962, 123, 142.
- Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, 271 (Bačinsko jezero).
- Eterović K.*, Granice stare neretvanske krajine i opis dvorca Sladinjac, Nova revija VII/4 (Makarska 1928) 398–402.
- Fisković I.*, O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja, in: Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka, ur. *Ž. Rapanić*, Split 1980, 214–216.
- Fortis A., Put po Dalmaciji, ed. *J. Bratulić*, Zagreb 1984.
- Fortis A.*, Viaggio in Dalmazia, 2, Venezia 1774.
- Gabrielli A.*, Grande dizionario Hoepli italiano, Milano 2011.
- Gavazzi A.*, Die Seen des Karstes, I, Wien 1904.

- Glavinić M.*, Antichità in Macarsca e nel suo Litorale, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* I (1878); II (1879).
- Goldstein I.*, Naseljeni gradovi Porfirogenetove Paganije (De administrando imperio 36/14–15), in: Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara, ur. N. Budak, Zagreb 2005, 39–50.
- Goldstein I.*, Topografija Porfirogenitove Paganije – doktorat Mihe Barade, *Povijesni prilozi* 41 (2011) 12–14.
- Ivanac M.*, Ubikacija Porfirogenetove Berulie, *Vrela Brela* III/2–3 (Brela 1996) 15–19.
- Jelovina D.*, Djelatnost Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika u 1985. i 1986. godini, *Starohrvatska prosvjeta* 16 (1986) 245.
- Jireček C. J.*, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Historisch-geographische Studien, Prag 1879.
- Jurišić H. G.*, Svijetli likovi u „Chronicon archiviale“ fra Luke Vladimirovića, in: Zbornik o Luki Vladimiroviću, 197.
- Jurišić K.*, Despotov Zaostrog kroz povijest (ulomci iz prošlosti), *Makarski zbornik* 2 (1989) 291–296.
- Jurišić K.*, Nazivi naselja Makarskog primorja, *Makarski zbornik* 1 (1970) 94–95.
- Kadžić P.*, Poviest okružja makarskoga u Dalmaciji, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 7 (1863) 102.
- Kazhdan A.*, De administrando imperio, in: *The Oxford dictionary of Byzantium*, 1, New York – Oxford 1991, 593.
- Klaić N.*, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1975².
- Klaić N.*, Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu *De administrando imperio* cara Konstantina VII. Porfirogeneta, *Starohrvatska prosvjeta* 15 (1985) 31–60.
- Klaić V.*, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I, Zagreb 1880.
- Korenčić M.*, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971, Zagreb 1979.
- Kunac A., Mucić K., Tomasović M.*, Arheološka slika Podgore, Makarska 2006.
- Kunac A.*, Prilog o numizmatičkim nalazima u Podgori, in: *Kunac, Mucić, Tomasović*, Arheološka slika Podgore, 109–120.
- Kunac A., Mucić K., Tomasović M.*, Topografski pregled arheoloških lokaliteta i naznaka na primorskom dijelu Podgore, in: *Kunac, Mucić, Tomasović*, Arheološka slika Podgore, 34, 35.
- Loma A.*, Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, *Зборник радова Византолошког института* 38 (1999–2000) 99, 107, 114–116.
- Lončar M., Serreqi T., Kastorn i polis* u Porfirogenetovu *De administrando imperio*, *Folia onomastica croatica* 17 (2008) 111–117.
- Lulich A.*, Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje, Spalato 1860.
- Marasović T.*, Makarska i Primorje u ranom srednjem vijeku, Split 1998.
- Marasović T.*, Ranosrednjovjekovne crkve pseudobazilikalnoga tipa u Dalmaciji, *Archaeologia Adriatica* II/2 (Zadar 2009), 564.
- Marasović T.*, Ranosrednjovjekovne preinake antičkih građevina u Dalmaciji, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39 (2002) 68–69.
- Marinović I., Šutić B., Viskić M.*, Bačina, Ploče 2005.
- Marković M.*, Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske, Zagreb 2004.
- Maschek A.*, Geographisch-statistisches Repertorium der bewohnten Orte im Königreiche Dalmatien auf Grund amtlicher Daten, Zara 1888.
- Medini J.*, Makarsko primorje u antici, *Makarski zbornik* 1 (1970) 31–33.
- Mucić K.*, Podgora od 7. do početka 18. stoljeća, in: *Kunac, Mucić, Tomasović*, Arheološka slika Podgore, 98.
- Novak G.*, Makar, in: *Pomorska enciklopedija*, 4, ur. V. Brajković, Zagreb 1978, 466.
- Pavičić V.*, Struge i Stružani u fra Lukino doba, in: Zbornik o Luki Vladimiroviću, 28–30.
- Rački F.*, Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni opseg i narod, *Rad JAZU* 56 (1881) 68, 84.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, XV, ed. S. Musulin, Zagreb 1956; XXI, ed. S. Musulin, S. Pavešić, Zagreb 1973.

- Rupčić B.*, Ubikacija Vruļje, stare, dosad nepoznate župe kod Ljubuskoga, Radovi JAZU 322 (1961) 267–268, 271, 280.
- Šafařík P. J.*, Slowanské starožitnosti, Praha 1837 (= *Schafařík P. J.*, Slawische Alterthümer, II, Leipzig 1844).
- Ševčenko I.*, Re-reading Constantine Porphyrogenitus, in: Byzantine diplomacy, ed. *J. Shepard, S. Franklin*, Aldershot 1992, 167–195.
- Šimunović P.*, Istočnojadranska toponimija, Split 1986.
- Šišić F.*, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, I, Zagreb 1925.
- Škegro A.*, Mukurska biskupija (*Ecclesia Muccuritana*), Povijesni prilozi 34 (2008) 15–16.
- Skok P.*, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, III, Zagreb 1973.
- Skok P.*, Iz srpskohrvatske toponomastike, Јужнословенски филолог 3 (1922–1923) 73–74.
- Skok P.*, Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena, Starohrvatska prosvjeta 1 (1927) 67–68.
- Skok P.*, Ortsnamenstudien zu *De administrando imperio* des Kaisers Constantin Porphyrogenetos, Zeitschrift für Ortsnamenforschung IV/3 (1928) 230.
- Sokol V.*, Gdje se nalazila Porfirogenetova Paganija i granica sa Zahumljem, in: Hum i Hercegovina kroz povijest, I, ed. *I. Lučić*, Zagreb 2011, 198–203.
- Sokol V.*, Srednjovjekovni nadgrobni spomenici neretvanskog područja, in: Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, ur. *Ž. Rapanić*, Split 1980, 272–276.
- Soldo J. A.*, Luka Vladmirović i njegov krug, Historijski zbornik XXXVI/1 (1983) 189–213.
- Stojković M.*, Gdje se nalazila Porfirogenetova „Vruļja“?, Historijski zbornik 16 (1963) 375.
- Stojković M.*, Podgora u XVII stoljeću, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXIX/1 (1933) 100.
- Šutić B.*, Rod Vladmirovića u Neretvanskoj krajini, in: Zbornik o Luki Vladmiroviću, ed. *P. Knezović*, Zagreb 2006, 310.
- Šutić B., Ujdurović M., Viškić M.*, Srednjovjekovni Lapčan – smještaj i prve vijesti, u: Hrvatski rasadnik. Zbornik članaka Znanstvenoga skupa Gornje makarsko primorje, ed. *Z. Radelić*, Zagreb 1999, 46–49.
- Tomasović M.*, 8000 godina života na prostoru Makarske, Makarska 2004.
- Tomasović M.*, Arheološke sugestije za ubikaciju gradova iz 36. poglavlja Porfirogenetova *De administrando imperio*, Starohrvatska prosvjeta 36 (2009) 294–311.
- Tomasović M.*, Kasnoantička pticolika fibula sa Sladinca, Vjesnik Hrvatskog arheološkog muzeja u Zagrebu 43 (2010) 477–487.
- Tomasović M.*, Ostaci iz prapovijesnog i antičkog razdoblja na primorskoj strani Podgore, in: *Kunac, Mucić, Tomasović*, Arheološka slika Podgore, 43, 58, 83.
- Tomasović M.*, Prilozi kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj topografiji u Makarskom primorju, in: Zbornik. Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, 1, ur. *T. Šeparović, N. Uroda*, Split 2010, 210–212, 218–220.
- Tomasović M.*, Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Makarskom primorju, Makarska 2007.
- Ujdurović M.*, Izvori i literatura o ubikaciji antičkog naselja na prostoru Graca u Makarskom primorju, Makarsko primorje 2, (Makarska 1995) 98.
- Urlić-Ivanović G.*, Knezovi Vladmirovići, in: Narodni koledar novi i stari. Za pristupnu godinu 1888, Zadar 1888, 116.
- Végo M.*, Naselja bosanske srednjovekovne države, Sarajevo 1957.
- Viškić M.*, Gradac. Starodrevni Lapčan (iz prošlosti Grāca), Gradac 2008.
- Vučić J.*, Kameni spomenici iz crkve sv. Andrije u Baćini, Diadora 23 (2009) 134.
- Vučić J.*, Ecclesia Naronitana / Prostor i granice, Vjesnik za arheologiju i povjest dalmatinsku 98 (2005) 161, 164.
- Yannopoulos P. A.*, Histoire et légende chez Constantine VII, Byzantion 57 (1987) 158–166.

- Živković T., Constantine Porphyrogenitus' kasta oikumena in the Southern Slavs Principalities, *Историјски часопис* 57 (2008) 9–28.
- Zlatović S., Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve, *Starohrvatska prosvjeta* III/2 (1897); III/3–4 (1897).
- Божанић-Бежић Н., Степци и надгробне плоче у Макарском приморју, *Старинар* 17 (1966) 167 [Božanić-Bezić N., Stećci i nadgrobne ploče u Makarskom primorju, *Starinar* 17 (1966) 167].
- Мишић С., Влатковићи, у: Српска енциклопедија, II, Нови Сад – Београд 2013, 538–539 [Mišić S., Vlatkovići, *Srpska enciklopedija* II, Novi Sad – Beograd 2013, 538–539].
- Новаковић Б., Карта као извор за поглавља 29–36 списка De administrando imperio, *Иницијал* 1 (Београд 2013) 33–47 [Novaković B., Karta kao izvor za poglavlja 29-36 spisa De administrando imperio, *Inicijal* 1 (2013) 33–47].
- Новаковић С., Српске области X и XII века (пре владе Немањине), *Гласник СУД* 48 (1880) 48, 52, 55–58 [Novaković S., Srpske oblasti X i XII veka (pre vlade Nemanjine), *Glasnik SUD* (1880) 48, 52, 55–58].
- Равлић Ј., Макарска и њено приморје, Сплит 1934 [Ravlić J., Makarska i njeno primorje, Split 1934].
- Ђирковић С. М., „Насељени градови“ Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација, *Зборник радова Византолошког института* 37 (1998) 16–17 [Ćirković S., „Naseljeni gradovi“ Konstantina Porfirogenita i najstarija teritorijalna organizacija, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 37 (1998) 16–17].
- Ђирковић С., Народ Качића Јована Кинама, *Зборник радова Византолошког института* 32 (1993) 30 [Ćirković S., Narod Kačića Jovana Kinama, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 32 (1993) 30].
- Ферјанчић Б., Структура 30. главе списка De administrando imperio, *Зборник радова Византолошког института* 18 (1978) 67–80 [Ferjančić B., Struktura 30. glave spisa De administrando imperio, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 18 (1978) 67–80].

Miodrag Marković

(University of Belgrade – Faculty of Philosophy)

ON THE ATTEMPTS TO LOCATE THE “INHABITED CITIES”
OF PORPHYROGENNETOS’ PAGANIA
A HISTORIOGRAPHIC OVERVIEW WITH SPECIAL REFERENCE
TO CONTROVERSIAL ISSUES

In the thirty-sixth chapter of the famous treatise on nations (*De administrando imperio*) compiled in the mid-tenth century by the emperor Constantine VII Porphyrogenetos to make it easier for his son and heir to govern the empire of the Rhomaioi, mention is made, inter alia, of four inhabited cities (κάστρα οἰκούμενα) in Paganía, the archontía or principality of the Pagani or Arentani: *Mokron* (τὸ Μόκρον), *Beroullia* (τὸ Βερούλλια), *Ostrok* (τὸ Ὀστρωκ) and *Slavinetza* (ἡ Σλαβίνετζα). The question of their location has not lost currency in scholarship even though the efforts to resolve it have been going on for almost two and a half centuries. The first to try to identify the location of these settlements was the Venetian naturalist and philologist

Alberto Fortis in his *Viaggio in Dalmazia* published in 1774. Sixty years later, the issue was introduced into scholarly historiography by Pavle Šafarik. Since then it has been revisited by many scholars, usually historians, some of them simply reiterating Fortis's and Šafarik's views, others correcting and supplementing them.

Mokron (originally probably **mxkrx**) has without exception been linked to the Makarska town area, but its more precise locating has often depended on the location of the city of Muccurum in late antiquity, because the settlement of the Arentani is believed to have grown on its site. It has usually been located within the boundaries of present-day Makarska—in the promontory of Sveti Petar and its immediate environs, but some believe that it should be located in the nearby village of Makar beneath Mt Biokovo. The available sources make the latter hypothesis more likely, but no reliable conclusion can be drawn without further archaeological evidence.

Beroullia (originally probably **vqroul**) has usually been located in the Brela area, to the northwest of Makarska, but its more precise location has been a matter of controversy. The hypothesis which has been prevailing lately is that it was further inland, on a rocky slope of one of Biokovo's western spurs, in the presently uninhabited part of Gornja Brela near the old church of St Nicholas. Such location is liable to serious objections. Archaeological remains which would indicate the existence of a medieval settlement have been found neither next to nor in the vicinity of the church of St Nicholas, and the fact should be borne in mind that this site is much farther from the sea than the inhabited cities of the principality of the Arentani the location of which has been reliably identified. Finally, there is no toponym or microtoponym in the environs of the church that could link the site to Porphyrogenetos' Beroullia. Yet another argument against locating Beroullia in Brela would be the order in which the four inhabited cities of the Arentani are enumerated in the emperor's treatise. Beroullia is listed second, after Mokron and before Ostrok, which would mean – assuming that the cities of Pagania are enumerated in their geographical order along the Adriatic coast – that it was between Makarska and Zaostrog (the place southwest of Makarska within the area of which Ostrok is presumed to have been). This assumption seems plausible because the order of enumeration of Adriatic cities in another place in the text matches their geographical order along the coast, beginning from the southwest. Hence the fact has been taken into account that there is between Makarska and Zaostrog a settlement the name of which corresponds to Porphyrogenetos' Beroullia: the hamlet called Vrulja near Podgora. Locating Beroullia at this Vrulja seems to be the most plausible solution.

The locating of *Ostrok* (originally **ostrogx**) in the Zaostrog area has been unanimously accepted in scholarship ever since the times of Pavle Šafarik. Nor has there been much debate about its more precise location. It was established as early as the late nineteenth century that this ancient city of the Arentani had been at the bottom of a rocky hill called Viter in the east part of Zaostrog, and a little later the remains of its walls were identified at the southwest bottom of the hill.

The location of *Slabinetza* (originally **slavinqcq**) is a matter of controversy. The divergence in opinion largely stems from differences between different editions of Porphyrogenetos' treatise. In the earliest editions – Van Meurs (1611), Banduri

(1711) and Bekker (1840) – which are based on an early sixteenth-century Vatican manuscript (*Palatinus gr 126*), the name of the city is ἡ Λαβίνετζα. On the other hand, in the latest edition, prepared by Gyula Moravcsik (1949) based on the only surviving Byzantine-era manuscript (*Parisinus gr 2009*), dating from the third quarter of the eleventh century, its name is ἡ Σλαβίνετζα.

Before the Moravcsik's edition of *De administrando imperio* all attempts to locate the fourth inhabited city of Pagania were understandably based on the toponym Λαβίνετζα, and thus the city was linked to present-day Gradac (southwest of Makarska), which had been called Lapčan or Labčan until the seventeenth century. Moravcsik's edition showed, however, that the form of the name the search should begin with is Σλαβίνετζα. This makes locating much more complicated because there are good grounds for taking three toponyms into account: Sladinac (Slavinac) near the Baćina Lakes, Slavinjac in the Gradac area, and Slavinj near Omiš. Yet, Sladinac near the Baćina Lakes (in the vicinity of the port of Ploče) is the most plausible solution. It is a hillfort near the shore of the homonymous lake which is the closest to the Adriatic Sea. The site has yielded plentiful remains from the period of antiquity and the middle ages. Especially important are the remains of an early Christian church, more recently dated to the end of the fifth or the beginning of the sixth century. It has been established that it was renovated at the time of the *archontia* of the Arentani, and assumed that it then received a distinctive architectural feature, the so-called pseudo-basilical roof, which is specific to the areas inhabited by the Arentani (the islands of Hvar and Brač, the Makarska coast). Apart from the church of St Andrew, it should be borne in mind that the site of Sladinac was of strategic interest to Pagania, being in close proximity to the border with the *archontia* of the Zachlumi and the mouth of the Neretva. The recently proposed hypothesis is not without grounds, then, that it was one of the main fortresses of the principality of the Arentani. However, credible evidence to support the hypothesis is still lacking: the reliably dated sources make no mention of Sladinac until the second half of the sixteenth century, and more detailed references to it as having been an important stronghold as early as the tenth century date from the mid-eighteenth century and are not trustworthy. At any rate, it is certain that the site can boast a long tradition and continuity of occupation, as evidenced by the archaeological remains from the period of antiquity, by the remains of the church of St Andrew, and by the cemetery of Sladinac which held a remarkably large number of old (*stećak* type) gravestones. The attempt to identify Sladinac with one of the *kastra* of Pagania, however, runs up against a difference between this name and the name of the corresponding *kastron* (Σλαβίνετζα). The difference is small but not negligible, unless we assume that either while compiling *De administrando imperio* or while making its first transcriptions, in the late tenth or during the eleventh century, the name was misspelled and the letter “β” was written instead of a “δ” (Σλαβίνετζα instead of Σλαδίνετζα). Similar slips of the pen also occur in the earliest known transcription of the treatise. On the other hand, perhaps this difference should be allowed to be disregarded because there is a possibility that Sladinac was also called Slavinac, the same as the homonymous Baćina lake nearby. This is precisely the name that occurs in Alberto Fortis in 1774 (*Slavinaz*).